

Bryggens brannvern - en modell til etterfølgelse

Brannvernstiltak for Det hanseatiske kontoret etter 1702

Masteroppgave i historie

Ragnhild Helene Prestrud

Historisk institutt

Universitetet i Bergen

våren 2007

Innhold

Kapittel 1: Innledning

- Det hanseatiske kontorets siste tid
- Hva er til nå skrevet om konsekvensene for Det hanseatiske kontoret etter 1702-brannen?
- Om brannvernstiltak på Det hanseatiske kontoret etter 1476- brannen
- Problemstillingen
- Byarkivet i Lübeck
- Utvalg av kilder fra Byarkivet i Lübeck som omhandler branntiltak på Kontoret
- Sammenfatning kapittel 1

Kapittel 2: Kontoret i Bergen

- Grunntrekk ved Det hanseatiske kontoret i Bergen
- 1702- brannen
- *Klage-Vise* av Petter Dass
- Gjenoppbygging og reguleringstiltak for Bergen
- Tilstanden på Kontoret i 1702

Kapittel 3: Forebyggende brannvernstiltak

- Gårdene
- Schøtstuene
- Brannredskap

Kapittel 4: Ledelse

- Administrasjon og organisering av brannvernet på Bryggen
- Organisasjonsteoretisk sammenligning med lederskapet i det borgerlige brannkorpset
- Branndirektøren
 - * Brannredskap tilgjengelig for branndirektøren
 - * Øvelser med brannsprøyten

- * Brann var Guds straff
- * Varsling av brann og lederskap under slukking
- * Vedlikehold av brannsprøyten
- * Autoritet og edruelighet
- * Tilstedeværelse

Kapittel 5: Mannskapet

- Vaktordningen fra 1704
- Disiplineringsiltak i 1734

Kapittel 6: Motivasjon gjennom sosial mobilitet

- Karrieremuligheter på Kontoret
- Embetsstandens privilegier og det eksklusive borgerskapet

Kapittel 7: Effektiviteten til hanseatenes brannkorps

- Sammenligning med Det borgerlige brannkorpset
- Påbud fra kong Christian 6
- Jubel for brannoppvisning på Kontoret i 1760

Kapittel 8: Oppsummering

Kilder og litteratur

Kapittel 1: Innledning

Det hanseatiske kontorets siste tid

Det hanseatiske kontoret som holdt til på Bryggen i Bergen fra omkring 1350, var på 1600- tallet og i første halvdel av 1700-tallet preget av oppløsning. De kontorske handelsmennene fikk stadig flere konflikter med borgerne i byen vedrørende handelsprivilegier som de tidligere hadde nytt godt av.¹ I tillegg var det indre konflikter mellom handelsmenn som tilhørte Det hanseatiske kontor og utbrytere, som fortsatt bodde på Bryggen men som hadde blitt selvstendige og fått borgerskap i Bergen. Brannen i 1702 bidro ytterligere til å forverre den økonomiske situasjonen for de tyske kjøpmennene på Bryggen. Hele 7/8 av Bergen lå i ruiner etter denne brannkatastrofen, som derfor i ødeleggelse skulle overgå alle andre branner som til dags dato har rammet byen.² Helt siden 1476 hadde Bryggen vært spart for store brannherjinger.³ I 1702 brant alle handelsgårdene samt Martinskirken, en av de kontorske sognekirkene. Det eneste på Bryggen som stod igjen etter brannen var Mariakirken og noen små steinkjellere mot Øvregaten.

Et interessant spørsmål i ettertid er hvordan Kontoret klarte å beskytte Bryggen fra brann i årene som fulgte, og hvordan de hadde klart å beskytte Bryggen i perioden mellom brannen i 1476 og 1702, en periode da byen forøvrig brant hyppigere enn i noen annen periode. Hva slags system ble satt i verk for å hindre branner på Bryggen etter 1702, for at Bryggen slik vi kjenner den i dag, fortsatt eksisterer? Hva slags brannvernredskap var tilgjengelig for den oppgaven de stod overfor, og hvilke sosiale og økonomiske utfordringer møtte de underveis i arbeidet? Det hanseatiske kontoret ble oppløst ca 50 år etter 1702- brannen, og i løpet av denne tiden ble det organisert et brannvern på Bryggen. Et brannvern som ikke bare innbyggerne i Bergen ble imponert over, men også selve kongen av Danmark-Norge, Christian 6.⁴ Årsakene til denne suksessen er det jeg ønsker å belyse i denne oppgaven. Det vil si presentere en

¹ Fossen 1979, s. 139, 393

² Fossen 1979, s. 481-482

³ Fossen 1979, s. 482

⁴ Bgf (=Archiv der Bergenfahrerkompanie zu Lübeck und des Hansischen Kontors zu Bergen in Norwegen) 788, 6. november 1744

analyse av et organisert brannvern som ble brukt som eksempel til etterfølgelse.

Utbyrterne som fortsatt bodde på Bryggen men ikke lenger hørte til Det hanseatiske kontoret, hadde fått borgerskap i byen. For å holde dem atskilt fra borgerne i resten av byen, vil betegnelsen egenhandlere bli brukt om slike borgere i denne oppgaven. De hadde lenge vært i en slags opposisjon mot den gamle institusjonen Kontoret, som ble styrt fra hanseatenes hjembyer. Egenhandlerne ønsket nok ikke å være underlagt Kontorets lover og regler, nå som de var blitt selvstendige kjøpmenn. I 1744 ble de likevel i et brev fra kong Christian VI bedt om å følge Det hanseatiske kontorets gamle vedtekter vedrørende brannvern: "(...) bemelte Bergens Borger, Geseller og tienere, skulle saa lenge de paa det Tÿdske Contoir Conditioneren, være pliktige at lÿde Contoirets Ordre og Statuter, saavel begaaende Vagter, som angaaende Brand Væsenet, og Lÿgternes Vedligeholdelse."⁵ Egenhandlerne som det her refereres til skulle ti år senere i 1754 komme til å danne Det Norske Kontoret, for å ta over etter Det hanseatiske kontoret.⁶ Hva var det som gjorde at de av selveste kongen i Danmark-Norge ble bedt om å følge det gamle regelverket til Det hanseatiske kontoret? Mye tyder på at byens innbyggere må ha gitt uttrykk for at de ønsket det gamle vaktholdet til Det hanseatiske Kontoret og tryggheten det medførte tilbake. Brevet fra kongen kom i alle fall som svar på et klagebrev som politimesteren i Bergen hadde sendt, over manglende vakthold på Bryggen. Dette skjedde i en tid da det var ca. fem ganger så mange borgerlige som kontorske stuer, det vil si selvstendige handelsforetak, på Bryggen.⁷

Hvis man skulle sammenligne Bryggen med den andre siden av Vågen, Strandsiden, er det her en betydelig forskjell i antall branner etter 1702. Fram til 1955 hadde ikke Bryggen vært utsatt for nevneverdige store branntilløp.⁸ Strandsiden derimot, som det på grunn av bebyggelse og beliggenhet er naturlig å sammenligne med, har siden 1702 frem til 1955 vært utsatt for ni små og store branner.⁹ Den største av dem fant

⁵ Bgf 788, 6. november 1744

⁶ Trebbi 1997, s. 92

⁷ Bgf 788, 6. november 1744

⁸ Bækken 2002, s. 94 -101

⁹ Bækken 2002, s. 94 -101

sted i 1756 da nesten hele Strandsiden gikk tapt.¹⁰ Fra brannen i 1476 og frem til 1702 var det en mindre brann på Bryggen i 1527, der fem av de 22 gårdene brant helt ned til grunnen.¹¹ I samme periode var det åtte branner på Strandsiden.¹²

Sammenlignet med Strandsiden, kan dette tyde på at Bryggen hadde et bedre brannvern.

Hva er til nå skrevet om konsekvensene for Det hanseatiske kontoret etter 1702- brannen?

Christian Koren Wiberg skriver i sin bok *Hanseaterne og Bergen* om brannen i 1702. Han beskriver først hva som skjedde, slik som Kontorets sjelesørger, presten Oldenburg, i et brev til Lübeck 30. mai 1702 opplevde det.¹³ Deretter vier han stor oppmerksomhet til de økonomiske problemene som Det hanseatiske kontoret fikk da det ønsket å gjenoppbygge gårdene på Bryggen. Det tok tid å få den nødvendige godkjenning og finansiering fra prinsipalene, som eide handelsforetakene på Bryggen. Kompliserte eiendomsforhold, som for eksempel at det skulle samles inn penger til bygging av felleseiendommer, gjorde også sitt til at prosessen med gjenreisningen av Bryggen ble tidkrevende. Kjøpmannstuen, huset der Sekretæren skulle bo, stod derfor ikke ferdig før i 1712.

Sekretær Hoeltich og oldermann Schlütter stod i spissen for arbeidet med å reorganisere administrasjonen og gjenoppta de brutte handelsforbindelsene.¹⁴ Hva Wiberg mente med brutte handelsforbindelser er uklart, men Kontoret ventet på å få bekreftet sine handelsprivilegier og på å få tildelt sjøpass for sine skip.¹⁵ Noen få måneder etter brannen samlet de kontorske kjøpmennene seg til et generalmøte. De ble oppfordret til å stå sammen om å gjenreise Kontoret, og advart mot dyrt fiskeinnkjøp.¹⁶ Før 1702- brannen hadde antallet kontorske handelsstuer vært i klar

¹⁰ Bækken 2002, s. 95

¹¹ Bækken 2002, s. 89 og Helle 1982, s. 743

¹² Bækken 2002, s. 88-94

¹³ Wiberg 1941, s. 175

¹⁴ Wiberg 1941, s. 177

¹⁵ Bgf 780, 8.mars 1703

¹⁶ Wiberg 1941, s.177

tilbakegang, til fordel for stadig flere uavhengige egenhandlerstuer. På begynnelsen av 1700-tallet var det blitt 31 egenhandlerstuer på Bryggen, mot 47 kontorske som fortsatt hadde tilknytning til hansabyene.¹⁷ Fra Kontorets side ble gjenoppbyggingen sett på som en mulighet til å snu denne negative utviklingen på Bryggen. Den voksende andelen egenhandlere blant kjøpmennene på Bryggen, var noe som Kontoret mislikte og fryktet.¹⁸ Det er med andre ord de økonomiske og administrative sidene ved gjenreisningen av Bryggen som Wiberg er opptatt av. Men en ny organisering av Kontorets brannvern etter 1702 har han ikke skrevet noe om.

I *Bergen bys historie* bind 2 skrevet av Anders B. Fossen, blir fokuset rettet mot gjenreisningen av byen med de reguleringstiltak som staten ønsket å legge til grunn for dette arbeidet. Forfatteren legger derfor stor vekt på konflikten mellom de lokale myndighetene (Magistraten og de eligerte) og kongens representant (Visestatholder Gabel) i utformingen av reguleringstiltakene. Tiltakene skulle sørge for skape en så brannsikker by som mulig. Bryggen nevnes i den forbindelse ved at den ble atskilt fra bebyggelsen i Øvregaten, med forbud mot å bygge i et belte langs nedsiden av gaten.¹⁹ Kontoret måtte på lik linje med borgere i andre bydeler, yte sitt i form av tomteavståelser. Gårdene Vetrlden og Brødregården ble ikke gjenreist til fordel for Vetrldsallmenningen.²⁰ Forøvrig ble Kontoret gjenreist etter gammelt mønster, forteller Fossen.²¹ Det blir her ikke sagt noe om hvorfor Bryggen blir gjenreist på samme måte som tidligere, så det ser ikke ut til at forfatteren er klar over planene om å søke om dispensasjon fra murtvang på grunn av bolverkfundamentet under Bryggen.²² Da brannen i 1702 førte til at byen fikk en ny brannordning fem år senere, blir også Kontoret nevnt. En av brannsprøytene som ble utplassert på Vetrldsallmenningen, skulle bli betjent av de kontorske.²³ Hvilke brannforebyggende tiltak som ble satt i verk internt på Bryggen tar heller ikke Fossen opp. I det hele tatt

¹⁷ Wiberg 1941, s.188

¹⁸ Wiberg 1941, s.180

¹⁹ Fossen 1979, s. 489

²⁰ Fossen 1979, s. 489

²¹ Fossen 1979, s. 489

²² Bgf 780, 26. august 1702

²³ Fossen 1979, s. 744

ser det ikke ut til å være noe informasjon om det organiserte brannvernet på Bryggen i *Bergen bys historie* bind2.

I *Byen brenner* utgitt av Bryggen Museum og Hanseatisk Museum står det at Kontoret fikk et organisert brannvern i siste halvdel av 1600-tallet. Tidligere hadde trolig beboerne i hver gård opptrådt for seg selv når de hjalp til ved brann.²⁴ Kontoret skal da ha fått sin egen brannvaktordning. Den gikk ut på at kjøpmannen (handelsforvalteren) selv skulle gå brannvakt eller sende en stedfortreder. Kontorets sekretær skulle passe på at dette skjedde, og han skulle holde et øye med vakten.²⁵ Dette er opplysninger som bekrefter at Kontoret også før brannen i 1702 hadde brannanordninger. Her blir det også trukket fram at det i Kontorets vaktordning fra 1704, ble innført premiering av den første som meldte om en brann, og den som brakte den første tønne vann til brannstedet.²⁶ Likevel blir det også i *Byen brenner* gitt sparsomt med opplysninger om hvilke oppgraderinger som ble gjort innen brannforebyggende tiltak etter 1702.

Tidligere forsikringsdirektør og redaktør, J. Ødegaard har skrevet to bøker om brannvernet i byer, og i Norge generelt. *Brandvernet i Norge* er en relativt omfattende bok, som blant annet gir verdifull informasjon om brannvernutstyr og relativt grundig gjennomgang av brannvernet i Bergen, også før dagens brannvesen ble opprettet. Innimellom er det også litt informasjon om brannvernet på Bryggen, men det er tydelig at forfatteren ikke har hatt tilgang på de samme dokumentene som jeg har funnet i Lübecks byarkiv. Han refererer blant annet til Yngvar Nielsen som har gjengitt generelle gårds- regler ved Kontoret i et hefte som heter *Vedtekter og dokumenter fra det hanseatiske Kontor i Bergen og dettes enkelte gårder* fra 1892. Her står det noen generelle opplysninger om brannvernet på Bryggen, for eksempel at enhver kjøpmann var forpliktet til å enten selv gå brannvakt eller sende en stedfortreder.²⁷ Hftet inneholder også litt informasjon med hensyn til forsiktig omgang med lys og ild, men har ingen mer konkrete opplysninger om vakthold og om

²⁴ Bækken 2002, s. 38

²⁵ Bækken 2002, s. 38

²⁶ Bækken 2002, s. 38

²⁷ Ødegaard 1935, s. 150 og Nielsen 1892, s.8

lederskapet over brannkorpset på Bryggen. Det er et lite hefte med gårdsretter fra forskjellige gårder på Bryggen, og består derfor kun av generelle normative kilder for Det hanseatiske kontoret.

Ødegaard sier dette om gjenoppbyggingen av Bryggen etter 1702: "Tyskerne var sine egne herrer og gjorde som de vilde. Konservativer som de var, besluttet de å gjenoppbygge de brente hus som de var før branden"²⁸ Grunnen til at Bryggen ble gjenoppbygget på samme måte som før, skyldtes altså at de kontorske var konservative av natur. Ødegaard omtaler ikke den økonomiske siden av saken, og i likhet med Fossen ser han heller ikke ut til å ha reflektert over bolverkenes betydning for gjenoppbyggingen. Det er informasjonen om brannvernet i Bergen forøvrig som har vært av størst interesse i arbeidet med min oppgave. Jeg har benyttet meg av den informasjonen til å foreta en organisasjonsteoretisk sammenligning med Kontorets organiserte brannvern.

Generelt sett kan det dermed slås fast at det er lite litteratur å finne om hvilke konkrete brannforebyggende tiltak som ble satt i verk ved Kontoret i etterkant av brannen i 1702. Det er forhold av mer økonomisk og administrativ art som først og fremst drøftes i forbindelse med gjenoppbyggingen av Bryggen.

Om brannvernstiltak på Det hanseatiske kontoret etter 1476-brannen

Vi vet fra den siste store brannen på Bryggen i 1476, at de hanseatiske kjøpmennene der satte i verk mange tiltak for å bedre brannsikkerheten for dette området. Ideen om branngater i bebyggelser, ser det ut til at det var hanseatene som først introduserte.²⁹ Etter 1476 vedtok Kontoret og de norske myndighetene i byen at enkelte gårdstuffer for ettertiden skulle ligge ubebygde, for brannvernets skyld. Det dreide seg om et ikke nærmere avgrenset område i nord ("de thufft bi nordenn"), Miklagard, søndre halvdel av Kappen, hele Fatten og hele Skapten.³⁰ I tillegg ble Brygge- gårdene "Bøtagard / Lagmannsgard, Galgen, Dreggen og Brynjolvsgard" heller ikke gjenreist som

²⁸ Ødegaard 1935, s. 156

²⁹ Ersland 2002, s. 62

³⁰ Helle 1982, s. 706

kontorske gårder etter 1476.³¹

I reguleringstiltakene etter brannen i 1476, stod det også at det ikke skulle bygges høyere enn 13 alen³² fra grunnen til baneloftet (rommet mellom gavlene under taksperrene).³³ Det måtte heller ikke bygges utoverhengende svaler på sjøhusfrontene mot Vågen.³⁴ Som følge av brannen kom de første brannforebyggende reguleringstiltakene vi kjenner fra Bergen. Høyden på hus skulle blant annet reduseres, og flere tomter ble stående åpne for å danne branngater.³⁵

Problemstillingen

Den korte presentasjonen jeg har gitt her av tiltak etter brannen i 1702, fokuserer i all hovedsak på regulering av byen Bergen, og ikke Det hanseatiske kontoret på Bryggen. Samtidig vet vi at Kontoret gjennomførte store tiltak etter forrige brann i 1476. Jeg vil undersøke nærmere hvilke tiltak som internt ble satt i verk ved Kontoret på Bryggen etter 1702-brannen. Det er min hypotese at slike tiltak ble iverksatt, men at disse ikke har vært kjent gjennom den byhistoriske forskningen fordi en tidligere ensidig har brukt det dansk-norske kildematerialet. En hovedgrunn til dette er at materiale fra Kontoret har vært vanskelig tilgjengelig, dels ukjent.

Byarkivet i Lübeck

Høsten 2004, våren 2005 og våren 2006 har jeg oppholdt meg til sammen seks uker ved byarkivet i Lübeck. Her har jeg fått tilgang på materiale som etter min mening gir verdifull innsikt i arbeidet med gjenreisning og bevaring av Bryggen etter brannen i 1702. Jeg vil i det følgende presentere materiale jeg har funnet, og drøfte hvordan det kan svare på problemstillingen jeg her har reist.

For Bergen er byarkivet i Lübeck av stor interesse fordi Bergens eget byarkiv har

³¹ Helle 1982, s. 706

³² Alen var et eldre lengdemål som i Norge fra og med 1870 tilsvarte ca. 60cm (Norsk Historisk Leksikon 1981)

³³ Helle 1982, s. 710

³⁴ Helle 1982, s. 711

³⁵ Bækken 2002, s.88

sparsomt med kilder om Kontoret fra tiden før 1750. De delene av Lübeck Byarkivs eldre samlinger som omhandler Det hanseatiske kontoret på Bryggen, har siden Andre verdenskrig og frem til slutten av 1980-tallet, ikke vært tilgjengelig for norske historikere og andre interesserte.³⁶ Grunnen til dette skyldes evakueringen av arkivet under krigen.

I 1942 ble arkivsakene i Lübeck flyttet til en saltgruve i Bernburg Sachsen- Anhalt. Da krigen var over i 1945, tok de sovjetiske seiersmaktene med seg en del av arkivet til tidligere Sovjetunionen. Etter 1946 ble også de resterende arkivsakene sendt østover av den sovjetiske okkupasjonsmakten. Senere ble deler av arkivet sendt vestover igjen til Det Tyske Sentralarkivet i det tidligere DDR. Fortsatt ble mye av arkivet værende i Sovjetunionen, og lange forhandlinger måtte til for at den delen av arkivet som DDR satt på kunne bli sendt tilbake til Lübeck i 1987. Det skulle ta tre år før det tidligere Sovjetunionen i bytte mot de historiske Revaler- papirene til statsarkivet i Tallinn, var villige til å gi Lübeck de resterende bestanddelene av arkivet. Nå gjenstod flere år med arkivering for å få satt bestanddelene i system og gjøre dem tilgjengelig for publikum igjen.³⁷

Grunnlaget for Det hanseatiske kontorets virksomhet i Bergen ble antagelig lagt i 1360- årene av Det hanseatiske forbund, som i senmiddelalderen i stor grad ble ledet fra Lübeck. Det opprinnelige navnet til Det hanseatiske kontoret var "Ein Ehrsamer Kaufmann" eller "EEK". Ledelsen over denne kjøpmannskolonien bestod for det første av en sekretær som var utdannet jurist. For det andre fantes det et råd med oldermenn og bisittere som var valgt av og blant de kontorske selv, og som skulle føre det daglige tilsynet med Kontoret. Sammen med sekretæren dannet de et kjøpmannsråd som blant annet skulle passe på at Kontorets regelverk ble fulgt.³⁸

Oppgaven til sekretæren var primært å administrere Det hanseatiske kontoret. Den første sekretæren kom til Bryggen i 1448 eller 1449, og den siste dro derfra i 1761. I mellomtiden har det vært ca. 40 sekretærer i administrativ tjeneste ved Det

³⁶ Ersland 1998, s. 388

³⁷ Findbuch 9, s. 8

³⁸ Ersland 1998, s. 388

hanseatiske kontoret på Bryggen.³⁹ Et omfattende arkiv ble resultatet av sekretærens virke i Bergen, og det inneholder brev og dokumenter av både lokal og internasjonal karakter. Dette arkivet viser forholdet mellom Kontoret og Hansa- byene på den ene siden, og Kontoret og de dansk- norske myndighetene på den andre siden.⁴⁰

Byarkivet i Lübeck er delt opp i flere store arkivbestander, som igjen er sammensatt av mange underkategorier av forskjellige arkivsamlinger. Under overskriften "Private Archive" er det en bestanddel som heter "Bergenfahrerkompanie". Dette er to arkivsamlinger som er slått sammen til en fra og med år 2002. Den ene delen ble samlet på Kontoret i Bergen, den andre delen ble samlet av Bergenfarerkompaniet i Lübeck. En systematisert oversikt over innholdet kan man finne i boka "Findbücher 9. Archiv der Bergenfahrerkompanie zu Lübeck und des Hansischen Kontors zu Bergen in Norwegen". I tillegg finnes det en stor arkivsamling som heter ASA (Altes Senats Archiv). Her finnes arkivsamlingen "Altes Senatsarchiv Externa", og den inneholder blant annet arkivsamlingen "Kontor zu Bergen". Denne har blitt samlet i Lübeck, og er en del av byens utenriksdokumenter. Dette er i hovedsak de to arkivsamlingene i Lübecks byarkiv hvor man finner dokumenter som har å gjøre med Det hanseatiske kontoret i Bergen. Under Bergenfahrer-samlingen, finnes det dokumenter fra 1278 til 1854. De er delvis avskrifter, og er samlet i mapper eller er bøker med ulike numre. Katalognumrene på mappene og bøkene representerer ikke en kronologisk rekkefølge, men er tematisk inndelt etter hva slags type saker de inneholder.

Utvalg av kilder fra Byarkivet i Lübeck som omhandler branntiltak på Kontoret

I katalogen "Findbücher 9", om arkivsamlingen "Bergenfahrerkompanie", har jeg tatt for meg dokumenter under kapittel 2; "Kontor in Bergen". Her er det blant annet et kapittel som dreier seg om branner. Det er til sammen 11 katalognummer som inneholder dokumenter og bøker som har med branner på Bryggen i Bergen å gjøre. Av dem er det ti katalognummer som dateres til første halvdel av 1700- tallet, og et nummer som er datert til 1590. Bortsett fra sistnevnte har de øvrige katalognummer relevans til situasjonen etter brannen i 1702. Enten dreier det seg om gjenreising av

³⁹ Bruns 1939, s. 35-132

⁴⁰ Ersland 1998, s. 381

ulike bygninger på Bryggen, eller om ulike brannvernstiltak som ble satt i verk i etterkant av den store brannen. Begge deler har vært av stor interesse for meg i mitt arbeid med denne oppgaven. Dokumentene er for det meste brev eller kopier av korrespondanse mellom Det hanseatiske kontorets ledelse og bergensfarerne i Lübeck, Bremen og Hamburg. De er skrevet med gotisk håndskrift på høytysk og delvis tidlig høytysk, og håndskriften varierer med hvilken sekretær det er som har skrevet dem. Tidsavgrensningen for denne oppgaven er lagt til perioden mellom brannen i 1702 til slutten på Det hanseatiske kontoret rundt 1760. I løpet av den tiden var det seks sekretærer på Kontoret, med varierende tjenestetid.⁴¹ Dokumentene har måttet bli transkribert før de kunne benyttes, og til sammen har jeg gjennomgått omkring 700 sider i originalform.

Katalognummer 780 og 781 har inneholdt de mest sentrale kildene for denne oppgaven. Sistnevnte inneholder to branndirektørinstruksjoner fra 1716 og 1723 for Bryggens organiserte brannvern. Katalognummer 780 inneholder en meget stor samling av korrespondanse mellom Kontoret og bergensfarerne i hansabyene. Her er det brev som beskriver brannen i 1702 og hvilke utfordringer som Kontoret stod overfor på den tiden. I forhold til gjenoppbyggingen av Bryggen er det her mye informasjon å hente. Dateringen på brevene går helt frem til 1762, og det var da Det hanseatiske kontoret ble lagt ned. I tillegg finnes det her reguleringstiltak for Bergen som er datert 2.juni 1702 og signert kong Fredrik 4.

Katalognummer 784 inneholder en samling dokumenter fra 1707 til 1756. Blant dem finnes det et utdrag fra en brannanordning, datert 16.mai 1707. I følge Anders B. Fossen, var det brannen i 1702 som førte til at byen fem år senere fikk en ny brannanordning, og at den ble stående ved lag helt frem til 1908.⁴² Det dreier seg her om samme brannanordning, og utdraget gir beskjed om at Kontoret med egne midler må skaffe tilveie en ny brannsprøyte.

Byens brannanordning fra 1707 inneholder bestemmelser som sier at det skulle

⁴¹ Wiberg 1939, s. 147- 148

⁴² Fossen 1979, s. 744

plasseres brannsprøyter i Domkirken, Korskirken, Nykirken og på Murallmenningen. I tillegg skulle en 5. sprøyte stå på Vetrilidsallmenningen og betjenes av de kontorske.⁴³ Denne brannanordningen innebar likevel ikke noe nytt, for byen hadde hatt et lignende antall sprøyter tidligere. Det var først i 1740-årene at det ble en økning i antall brannsprøyter.

Dokumentene omhandler også administrasjon av en brannsprøyte. På slutten av 1600-tallet skaffet Kontoret seg en ny og større sprøyte i tillegg til de gamle håndsprøytene. Sannsynligvis var dette en slangesprøyte,⁴⁴ men det kan ikke ha vært denne dokumentene viser til. Det er på grunn av brannanordningen i 1707 at Kontoret måtte anskaffe en ny og enda bedre brannsprøyte. Administrasjonen av sprøyten ble lagt til sekretæren, og den ble plassert bak hans stue på kjøpmannsstuen.⁴⁵ "Tyskersprøyten" og dens mannskap ble regnet for å være blant byens beste og raskeste.⁴⁶ Dokumenter om inspeksjon av ovner og brannredskap er også en del av katalognummer 784.

I 1527 var det en mindre brann på Bryggen, der fem av gårdene brant helt ned til grunnen. Det dreide seg om Gullskoen, Lille Svensgard, Svensgard, Bremergården og Skjeggen.⁴⁷ Brannen oppstod midt på natten i Gullskoen fordi berusede folk ikke hadde vært forsiktige nok med ilden. Geseller greide å stoppe brannen i sør ved Søstergard, som de beskyttet med "fuktige kleder".⁴⁸ Hendelsen sier noe om hvilken rolle gesellene spilte i arbeidet med å forhindre og bekjempe brann på Bryggen. Det er derfor ikke merkelig at mange av dokumentene i mappene som har med brann å gjøre, omhandler gesellenes oppgaver i forbindelse med brannvern på Det hanseatiske kontoret.

Katalognummer 785 er datert 1718 og 1742 til 1761, og dokumentene der dreier seg om er den kontorske brannvaktordningen som gesellene skulle stå for. For hver

⁴³ Fossen 1979, s. 744

⁴⁴ Bækken 2002, s. 38

⁴⁵ Bækken 2002, s. 38

⁴⁶ Bækken 2002, s. 38

⁴⁷ Helle 1982, s. 701

⁴⁸ Helle 1982, s. 701

handelsstue på Bryggen var det en gesell som fungerte som kjøpmannens høyre hånd. Han var lagerforvalter, førte nordfarerkladdene, som inneholdt alle detaljer om mottak og utlevering av varer på Bryggen,⁴⁹ og var formann for de øvrige arbeiderne i stuen.⁵⁰ I tillegg skulle gesellen gå nattevakt på Bryggen. Denne plikten gikk på omgang blant alle gesellene, og bestod kort fortalt i patruljering langs kaiene, samt vakthold ved Kjøpmannsstuen.⁵¹

Katalognummer 787 er datert fra 1734 til 1761, og her er det blant annet informasjon om uregelmessigheter og forsømmelser av nattevaktordningen. Nok en gang ser det ut til at gesellenes vaktordning blir verdsatt høyt. For å se litt nærmere på hvordan brannverntiltakene på Kontoret fungerte i praksis, er dokumentene fra denne omfangsrike mappen til stor hjelp. Dette katalognummeret inneholder blant annet disiplineringstiltak fra 1734, som også inneholder regler for brannvern.

Katalognummer 788 inneholder et brev fra kong Christian 6. angående brannvernet på Bryggen. For å forstå hvilken rolle brannvernet på Bryggen spilte for resten av byen er dette dokumentet av stor interesse.

Sammenfatning kapittel 1

Det kom en rekke vedtak som gjaldt byggemåte og branngater på Bryggen etter brannen i 1476. Men det er påfallende hvor lite som er kjent om hvilke tiltak som ble satt i verk på Bryggen etter brannen i 1702. Bryggegårdenes utseende forble uforandret da de skulle bygges opp igjen i 1702. Ytre tegn til forandring er ikke å spore, med unntak av den økte avstanden til Øvregaten gjennom de nyanlagte kålhagene bak Bryggen. I så stor grad som kjøpmennene på Kontoret var opptatt av brannsikkerhet, virker det merkelig at de ikke foretok seg noe mer for å forhindre en eventuell ny brannkatastrofe på Bryggen.

Å finne litteratur i Norge om Det hanseatiske kontorets reaksjon på brannen i 1702,

⁴⁹ Trebbi 1997, s. 57

⁵⁰ Helle 1982, s. 740

⁵¹ Trebbi 1997, s. 54

har ikke vært en enkel oppgave. Litteratur om brannen ser ut til å på den ene siden kun å fokusere på gjenoppbyggingen av Bryggen og de økonomiske og administrative aspektene ved det. På den andre siden blir fokuset rettet mot gjenreisningen av byen, med de reguleringstiltak som staten ønsket å legge til grunn for dette arbeidet. Reguleringstiltakene skulle sørge for å skape en så brannsikker by som mulig, men Bryggen nevnes bare så vidt i den sammenheng.

Tidligere ensidig bruk av det dansk-norske kildematerialet kan ha ført til at den byhistoriske forskningen har gått glipp av viktig informasjon om situasjonen på Det hanseatiske kontoret etter 1702- brannen. En hovedgrunn til dette er at dokumenter fra Kontoret har vært vanskelig tilgjengelige, som følge av evakueringen av Byarkivet i Lübeck under andre verdenskrig. Dokumenter fra Bergenfarerkompaniet i Lübeck, som har med brann på Bryggen å gjøre, vitner om stor aktivitet innad på Kontoret for å skape tiltak som kunne øke brannsikkerheten for fremtiden.

Kapittel 2: Kontoret i Bergen

Grunntrekk ved Det hanseatiske kontoret i Bergen

Det var ikke uvanlig i middelalderen å la kjøpmenn utenfor det norske riket få drive handel i Norge. Hanseatene ønsket ikke å integreres i det norske samfunnet. Det hanseatiske forbund tillot ikke at hanseatene ble borgere i byen og la derfor sterke føringer på hanseatenes integrering i Bergen. Samtlige som tilhørte Kontoret var menn og de var underlagt et ekteskapsforbud. De skulle leve i sølibat så lenge de tilhørte Det hanseatiske kontoret.⁵² Dette kan skyldes frykten for at viktige handelshemmeligheter skulle lekke ut, og at grunnlaget for deres dominans innen tørrfiskeeksport dermed kunne forsvinne.

Det er ikke så enkelt å tallfeste hvor mange hanseater som gjennom århundrene har holdt til på Kontoret, i følge Knut Helle. Han har brukt en liste i lensregnskapene fra 1522 og beregnet seg frem til at Det hanseatiske kontoret på 1500-tallet bestod av rundt 160 handelsforetak fordelt på 22 gårder. Et slikt handelsforetak ble kalt en stue og kunne bestå av i gjennomsnitt fem personer, inkludert handelsforvalter, gesell og drenger. Til sammen kan det på 1500-tallet ha vært opp mot 900 og 1800 fastboende hanseater på Bryggen.⁵³ På begynnelsen av 1700-tallet var det 47 hanseatiske stuer og 31 egenhandlerstuer på Bryggen.⁵⁴ Hvis man går ut fra at hver stue bestod av omtrent samme antall hanseater på begynnelsen 1700-tallet, kan det ha vært 235 hanseater som tilhørte Kontoret på denne tiden, i tillegg til 155 menn som var tilknyttet egenhandlerstuene.

En gård på Bryggen består av en lang husrekke, og gårdene på Bryggen ligger svært tett inntil hverandre med smale passasjer innimellom. Som regel ligger to og to gårder lå inntil hverandre og danner en dobbeltgård med passasjer på hver side. En slik dobbeltgård ble omtalt med samme navn på begge gårdrekkene, for eksempel "Svendsgården". Men det fantes også gårdrekker som stod alene, med eget navn, -de

⁵² Trebbi 1997, s. 40

⁵³ Helle 1982, s. 743

⁵⁴ Wiberg 1941, s. 188

såkalte enkeltgårdene.⁵⁵ Gårdene inneholdt et ulikt antall stuer, avhengig av om det dreide seg om en enkeltgård eller en dobbeltgård. Eierne for hver stue, prinsipalen, bodde i en av de hanseatiske byene. Han hadde en handelsforvalter på Bryggen i Bergen, som stod for den daglige driften av stuen.

Hver gård hadde i tillegg til stuen også felleseiendommer, slik som brygge med skur og vippebom, ildhus og schøtstue.⁵⁶ Bak hver dobbelt- og enkeltgård stod det en schøtstue med tilhørende ildhus. Schøtstua var et felles oppholdsrom med bord og benker, mens ildhuset fungerte som kjøkken. Her kunne gårdens beboere lage seg varme måltider, som de så spiste i schøtstua. Konseptet med schøtstuer og ildhus var ikke noe som hanseatene hadde funnet på, systemet hadde de overtatt fra nordmenn som hadde bodd i bryggegårdene før dem. Det norske ordet for schøtstuer var "skyttingsstove", som viser til at det var her man "skjøt" sammen penger til utgiftene for bygningen og dens vedlikehold.⁵⁷ Schøtstuene spilte en sentral rolle når det gjaldt å sikre Bryggen mot brann. Bruk av ild var kun tillatt i slike hus,⁵⁸ som lå i avstand til selve gårdene der de verdifulle varene ble lagret. I tillegg var det strenge regler for bruk av ild i schøtstuene, noe jeg vil forklare mer detaljert i kapittelet om brannforebyggende tiltak.

1702-brannen

Fredag 19.mai i 1702 kl. 15.00 begynte det å brenne ved Manufakturhuset som ligger ved Lille Lungegårdsvann i Bergen. Brannårsaken er ukjent, men det ble sagt at det enten var hos en salmaker eller en tøyemaker det tok fyr.⁵⁹ Flammene spredde seg raskt fra Manufakturhuset ned mot Vågen, og tok med seg Rådhuset, Domkirken og Korskirken. Hele Bryggen, Dreggen og borgernes sjøboder innenfor Bradbenken,⁶⁰

⁵⁵ Wiberg 1941, s. 20-21

⁵⁶ Trebbi 1997, s. 41

⁵⁷ Wiberg 1939, s. 14

⁵⁸ Bruns 1939, s.25

⁵⁹ Wiberg 1941, s.175

⁶⁰ Fossen 1979, s. 482

Martinskirken og Bispegården ble lagt i aske.⁶¹ Det ble hengt opp våte segl og tøyer der brannfaren virket størst.⁶² Brannmannskapene forsøkte forgjeves å sprengte hus langs Vågsallmenningen (dagens Torgallmenningen) for å danne et brannbelte som kunne hindre flammene i å spre seg til Strandsiden.⁶³ I tillegg ble verdifulle bygninger sprengt ved Nyallmenningen (Holbergsallmenningen), og her lyktes det å stanse ilden. Kommandanten på Bergenhus fikk æren for at festningen, Mariakirken og bebyggelsen bak den og mot Stølen, ble reddet. Småhusbebyggelsen på Nøstet og Engen ble ikke rammet av brannen, og det samme gjaldt for Skuteviken. Brannen varte i 12-13 timer, og ble først stoppet på Strandsiden ved Holbergsallmenningen, og på østsiden ved Mariakirken.⁶⁴

I 1702 hadde Bergen et brannkorps fra borgervæpninga som bestod av 176 mann fra det lavere borgerskap, det vil si først og fremst håndverkere og deres svenner.⁶⁵ Tidligere hadde borgerne i byen også måttet delta i offensive krigshandlinger som del av borgervæpninga. Daglig brannvakthold, forsvar av byen og polititilsyn ble fra midten av 1500-tallet borgervæpningas eneste oppgave.⁶⁶ De rike borgerne forventet at de fattige skulle ta seg av alt slukningsarbeidet under brannen. Det de ikke hadde tatt med i betraktning, var at de lavere samfunnsklassene ikke hadde lyst til å hjelpe dem, - uansett hvor mye penger de ble lovet for arbeidet. Forakten mot de rike, som selv ikke hjalp de fattige når de trengte det, kom nå tydelig frem.⁶⁷ Brannkorpset gjorde kanskje ikke arbeidet sitt under brannen. Det ble sagt at de var mest opptatt av å redde sine egne eiendommer.⁶⁸ Samtidig var byen utstyrmessig dårlig forberedt på en brann. Brannredskaper slik som sprøyter, slanger, pumper og brannbøtter i lær,

⁶¹ Wiberg 1941, s.175

⁶² Wiberg 1941, s.175

⁶³ Fossen 1979, s.481

⁶⁴ Bækken 2002, s.94

⁶⁵ Lorentzen 1970, s.146

⁶⁶ Fossen 1979, s. 86

⁶⁷ Lorentzen 1970, s.146

⁶⁸ Lorentzen 1970, s.146

viste seg å være i dårlig stand og var etter kort tid ubrukelige.⁶⁹

I følge pastor Oldenburg som arbeidet ved Kontorets egne kirker, Martinskirken og Mariakirken, spredte brannen seg raskt fra Manufakturhuset der den startet og videre til Bryggen: Etter manufakturhuset, var det sal. borgermester Troils hus som tok fyr, og deretter fulgte kammerråd Schrøders hus, Rådhuset, gaten innover til Domkirken, Bispegården, Hollendergaten mot Korskirken og derfra både mot Strandsiden og mot Bryggen.⁷⁰ Ved Bryggen ble det arbeidet hardt for å redde handelsgårdene fra brannen. Sekretær Hoeltich fra Kontoret kunne fortelle i et brev til Bergenfarerne i Lübeck⁷¹ at Vetrlidsgården i sør ble revet ned og flere andre hus sprengt for å holde ilden på avstand.⁷² I tillegg ble det hengt opp store fuktige brannseil på de stedene som man antok var mest utsatt. Til tross for alle forsøk på å redde Bryggen tok det kort tid innen flammene hadde tatt overhånd.⁷³

Samtlige gårder på Bryggen brant ned og mesteparten av kornet som var lagret i gårdene gikk opp i røyk, i følge Hoeltich. Det eneste de klarte å redde unna var noen få eiendeler fra stuene. Noen borgere som hadde stuer på Kontoret planla å bygge opp igjen gårdene med skorsteiner. Hoeltich oppfordrer Bergenfarerne om å sette i gang tiltak for å forhindre at dette kunne skje. Det er interessant å merke seg hvor høy prioritet det hadde å forhindre at Bryggengårdene ble gjenoppbygget med ildsteder inne i selve gårdene. Dette fenomenet vil bli nærmere beskrevet i kapittelet om preventive branntiltak. Beskjedent nok nevner han ikke i brevet sitt til Bergenfarerne i Lübeck, at han selv reddet arkivet til Kontoret.⁷⁴ Hoeltich sørget for at arkivet ble båret ut i noen små båter og fraktet i sikkerhet til den andre siden av Vågen.⁷⁵

⁶⁹ Lorentzen 1970, s.146

⁷⁰ Wiberg 1941, s. 175

⁷¹ Bgf 780, 23. mai 1702

⁷² Bgf 780, 23. mai 1702

⁷³ Bgf 780, 23. mai 1702

⁷⁴ Bruns 1939, s. 96

⁷⁵ Bruns 1939, s. 96

“ *Klage-Vise* ” av *Petter Dass* ⁷⁶

“ En sørgelig Klage-Vise over Bergens Bys jammerlige og ynkelige Ødelæggelse som skede ved en uformodentlig og hastig Ilde-Brand Aar 1702 den 19, Mai, hvoraf den hele Stad henfalt i Aske, sørgelig eftertænkt. “

Min yndige Bergen, du deilige plan,
navnkundig blandt stæder i norden !
Hvor hastig har ilden, den grumme tyran
Dig kastet næsgruet til jorden !
 Hvor hæsliq forgik
 Din skabning og skik !
Altingest forstyrret er vorden.

Søfarten forøgetes og daglig tok til.
Tre hundred skipe man regned.
Som lykken stod bedst, favorabel i spil
Og allting sig glædelig tegned,
 da vendtes det blad,
 den deilige stad
blev ganske forflammet og blegned.

Men blev end dit legem til pulver omvendt
utryggelig staar dog dit rygte.
Den rytter, der fik dine skanser berendt,
skal engang vel selver og frygte.
 Din` spire for hen
 dit navn staar igjen,
Det har ej forandring at frygte

⁷⁶ Ødegaard 1928, s. 71-74

Saalænge som jorden urørlig bestaar
saa staar dit berømmelige minde.
Naar bjerge forsvinder og klippe forgaar
da skal først dit rygte forsvinde.

Far Bergen, far vel !
Gud glæde hver sjæl,
som lever og bygger der inde!

Gjenoppbygging og reguleringstiltak for Bergen

Brannen ga muligheter til å skape en mer åpen og brannsikker by, derfor ble omfattende reguleringstiltak satt i verk ved gjenoppbyggingen av Bergen sentrum. Allmenningene ble utvidet, og mellom Torgallmenningen og Vetrilidsallmenningen ble det åpnet en forbindelse over Torget. Begrepet “allmenning” betegner egentlig et område som kunne brukes av alle mennesker.⁷⁷ De middelalderske allmenningene tjente nok i hovedsak som ferdselsårer der hvem som helst kunne ferdes og frakte sine varer mellom Bryggen og Øvregaten. Fra slutten av 1500-tallet og fremover ser det imidlertid ut til at allmenningene først og fremst ble anlagt for å skape åpne brannhindrende rom.⁷⁸ Det kunne ta noe lengre tid før brannen spredte seg over en allmenning enn over et smalt smug eller gate. Domkirkeallmenningen (Nygaten) ble også anlagt etter brannen i 1702, og langs hovedgater og allmenninger skulle alle hus være i mur.⁷⁹

Visestattholder Friederich von Gabel var kongens fremste representant i Norge fra 1700. Han mente at gjenreisingen av byen primært skulle være statens anliggende. Uten å ta hensyn til de ulike interessene hos lokalbefolkningen, så han det som sin oppgave å skape en så brannsikker by som mulig.⁸⁰ Magistraten og de eligerte menn var representanter for de lokale myndighetene, selv om de ikke talte på vegne

⁷⁷ Bækken 2002, s.68

⁷⁸ Bækken 2002,s. 68

⁷⁹ Bækken 2002, s.94

⁸⁰ Fossen 1979, s. 482

byboerne som helhet.⁸¹ “Magistraten” var fra og med 1666 navnet på byrådets overhode.⁸² “De eligerte menn” eller “16- mennene” var fra 1671 av, navnet på et nytt styringsorgan innen byforvaltningen, som bestod av fremstående kjøpmenn og redere.⁸³ Organet var omsider blitt godkjent av kongen, ble valgt av Magistraten og var en mulighet for borgerskapet til å gjenvinne noe av den tapte innflytelsen de hadde hatt tidligere.⁸⁴ Fra å først kun skulle etterse byregnskapene, fikk de i 1677 mer omfattende funksjoner. Det var først og fremst de store kjøpmannsborgerne som Magistraten og de eligerte var knyttet til, og det var deres sak som ble fremmet i det forberedende reguleringsarbeidet.⁸⁵

Konflikten med Gabel på den ene siden og de lokale myndighetene på den andre, dreide seg bl.a. om hvor brede de fremtidige allmenningene skulle være, og om hvorvidt folk selv skulle få velge om de ville bygge i mur eller tre.⁸⁶ Magistraten mente at det stort sett ville være nok med allmenninger på 80 alen brede mens Gabel ønsket at de skulle være 100 alen. Argumentene mot Gabel gikk ut på at slike brede allmenninger ville legge beslag på verdifulle sjøgrunner og være til stor skade, spesielt for alle kjøpmennene i Korskirkenes sogn.

Murtvang var et påbud fra 1600- tallet om at det på bestemte områder kun skulle bygges i mur. For første gang i Bergens historie kom det nå forslag om at murtvang skulle gjelde for hele byen.⁸⁷ Som et vern mellom sjøboder og bebyggelsen langs Strandgaten skulle det også bygges en brannmur på ca. 500 meter langs Strandsiden.⁸⁸ Gabel ga sin fulle støtte til alle forslagene fra kommisjonen. Borgerne i byen var derimot i fullt opprør mot planene, fordi det ville ruinere dem økonomisk. I tillegg bestod fundamentet under sjøgårdene på Nordnes og Strandsiden av bolverk, og dette

⁸¹ Fossen 1979, s. 483

⁸² Fossen 1979, s. 353

⁸³ Fossen 1979, s. 360

⁸⁴ Fossen 1979, s. 361

⁸⁵ Fossen 1979, s. 483

⁸⁶ Fossen 1979, s. 483 og 484

⁸⁷ Lorentzen 1970, s. 154

⁸⁸ Lorentzen 1970, s. 154

ville ikke tåle vekten av murhus. Det samme problemet gjaldt for Bryggens vedkommende, som også var bygget på bolverkskar og gamle nedbrente bygningsrester.⁸⁹ Å bygge murhus var en kostbar affære, det ville bli fire ganger dyrere enn å bygge i tre.⁹⁰ Likevel var det en annen faktor som spilte den avgjørende rolle da Bryggen ble gjenoppbygget i tre. De kontorske forstod det slik at myndighetene hadde bestemt at Bryggen skulle bygges opp i stein.⁹¹ Dette kunne de ikke godta, for de var klar over at handelsgårdene der var bygget opp på bolverk, og at de allerede ble påvirket av høyvann og lavvann.⁹² Underforstått ser det ut til at de skjønnte at fundamentet med bolverkskarene ikke ville tåle vekten av murhus. Derfor planlegger de å skrive en søknad til kongen av Danmark-Norge for å få dispensasjon fra murtvang.⁹³

Fjerde september 1704 ble det så fattet en resolusjon fattet som trakk opp retningslinjer for hvordan den nye byen skulle bygges.⁹⁴ Det ble bestemt at allmenningene skulle være 100 alen brede nede ved Vågen og 75 alen lenger opp i byen. Alle husene mot allmenningene skulle være av mur, men ellers skulle enhver kunne bygge i mur eller tre etter eget ønske. I tillegg kom en bestemmelse angående bredden på den nye "kommunikasjonslinjen"⁹⁵ fra Torgallmenningen til Bryggesporden (Krysset mellom Bryggen, Vetrilidsallmenningen og Kong Oscars gate) og et forbud mot at bolighus kunne beskjære allmenningene. To unntak ble gjort for sistnevnte regel, og det gjaldt for Rosenkrantz' gamle murhus på Murallmenningen og Hendrich Dwerhagens bolighus på Nyallmenningen, som begge fortsatt skulle få stå i fred. Planene om en ny gate og brannmur utover Stranden ble

⁸⁹ Lorentzen 1970, s. 154

⁹⁰ Fossen 1979, s. 485

⁹¹ Bgf. 780, 26. august 1702

⁹² Bgf. 780, 26. august 1702

⁹³ Bgf. 780, 26. august 1702

⁹⁴ Fossen 1979, s. 487

⁹⁵ Fossen 1979, s. 482. Det hadde vært kongens ønske at de tre delene av byen; Bryggen, Stranden og Torget skulle bli bundet sammen. Derfor fikk den navnet "kommunikasjonslinjen".

kuttet ut, og det var en stor seier for borgerskapet. ⁹⁶

Bryggen skulle bli atskilt fra bebyggelsen langs Øvregaten ved forbud mot bygging i et belte langs nedsiden av gaten, bak Bryggengårdene. Kontoret ble derimot gjenreist etter gammelt mønster.⁹⁷ Det ville blitt mer brannsikkert om Bryggen hadde blitt gjenoppbygget i stein, men det er flere grunner til at dette ikke ble gjort. Et av argumentene gikk ut på at det ikke var praktisk gjennomførbart siden Bryggens fundament bestod av bolverk, og underforstått derfor ikke ville kunne tåle vekten av murhus.⁹⁸ Et annet argument var av økonomisk art fordi det ville bli fire ganger så dyrt å bygge i stein som det ville koste å bygge opp i tømmer.⁹⁹ Dette er viktig å vite for å kunne forstå hvorfor det under gjenoppbyggingen ikke ble foretatt bygningsmessige forandringer som kunne gjort det mer brannsikkert på Bryggen.

Da Bryggen ble gjenreist etter 1702, var det Finnegården som markerte den sørlige enden av Bryggen, så fulgte Dramshusen, Bratten, Leppen, Revelsgården, Solegården, Kappen, Holmedalen, Bellgården, Jakobsfjorden, Svensgården, Enhjørningen, Bredsgården, Bugården, Engelsgården, Søstergården og Gullskoen.¹⁰⁰ Omtrent midt på Bryggen, mellom Holmedalen og Kappen lå Kjøpmannsstuen med kontorets vinkjeller. Det var i Kjøpmannstuen at sekretæren bodde, og møtene med achteinerne ble også holdt her.¹⁰¹ Vetrlden og Brødregården og var gårder i sørenden som ikke ble gjenoppbygget etter den store brannen.¹⁰² Den ene forklaringen til det er at det ikke var så praktisk å ha gårder på et sted der det var langgrunnt og der skip ikke kunne legge til kai. For det andre skulle den nye kommunikasjonslinjen gå østover der de tidligere gårdene lå, og denne delen fikk derfor navnet Vetrldsalmeningen.¹⁰³ Men det var ikke bare sørenden av Bryggen som ble innsnevret etter brannen. I nord

⁹⁶ Fossen 1979, s. 487-488

⁹⁷ Fossen 1979, s. 488-489

⁹⁸ Bgf 780, 26.august 1702

⁹⁹ Fossen 1979, s. 485

¹⁰⁰ Lorentzen 1970, s.76-77

¹⁰¹ Lorentzen 1970, s.77

¹⁰² Fossen 1979, s.489

¹⁰³ Lorentzen 1970, s.58

ble Gullskogården flyttet slik at den ble liggende ved siden av Søstergården.¹⁰⁴ Martinskirken ble heller ikke gjenreist, som hadde ligget der hvor Kristi krybbe skole i dag ligger ved Øvregaten.¹⁰⁵ Det var etter brannen i 1476 at dansk-norske myndigheter bestemte at sonen bak Bryggen skulle være åpen. Dette området skulle ikke bebygges fordi det skulle gi større brannsikkerhet for byen forøvrig. Den åpne sonen ble i stedet inndelt i "kålhager" for hanseatenes bruk.¹⁰⁶ Dette var i stor grad tiltak som ble gjeninnført for Kontoret på nytt etter brannen i 1702.¹⁰⁷

Tilstanden på Kontoret i 1702

I 1702 var ikke lenger problemet at profitten av tørrfisk- og tranhandelen gikk til utenlandske eiere. Hanseatene i Bergen hadde allerede på 1600-tallet begynt å løsrive seg fra hjemlandet. Den første overgangen fra Kontoret til en egenhandlerstue skjedde så tidlig som i 1630.¹⁰⁸ Mange av gesellene på Bryggen ønsket å bosette seg i Bergen, og samtidig fortsette arbeidet på Bryggen. De kjøpte seg egne stuer og ble kalt egenhandlere. Fra nå av bodde egenhandlerne utenfor Kontoret, men hadde sine geseller og arbeidsgutter boende på Bryggen. I 1721 var 34 av stuene på Bryggen eid av egenhandlere, og det utgjorde da over halvparten av alle stuene til sammen.¹⁰⁹ I begynnelsen av 1750-årene var det bare to hanseatiske stuer tilbake.

Det ble konflikt mellom de kontorske, som fortsatt var underordnet tyske prinsipaler, og de selvstendige egenhandlerne. Drengene til egenhandlerne følte nok ikke at de trengte å underordne seg reglene som Det hanseatiske kontoret hadde laget. Geseller som arbeidet for egenhandlere følte seg for eksempel ikke like forpliktet til å foreta vaktrunder om natten for å hindre brann og stjeling av verdifulle varer. Likevel skulle egenhandlerens virksomhet i være underlagt både gårdsrett og nabobøker, siden de hadde sine arbeidere boende på Bryggen. Felles for alle stuene var jo fortsatt at de

¹⁰⁴ Lorentzen 1970, s.151

¹⁰⁵ Lorentzen 1970, s.64

¹⁰⁶ Lorentzen 1970, s.64

¹⁰⁷ Fossen 1979, s.489

¹⁰⁸ Fossen 1979, s.147

¹⁰⁹ Lorentzen 1970, s.189

måtte dele på ildhus, schøtstue, passasje mellom gårdene og brygge.¹¹⁰

Det Hanseatiske forbund i Det tysk romerske området ble oppløst på midten av 1600-tallet.¹¹¹ Av de fire hanseatiske kontorene, var det bare Bergen som fortsatt eksisterte.¹¹² Dette kontoret hadde fortsatt å bli styrt av enkelte tidligere hansabyer, slik som Hamburg, Lübeck og Bremen. Men i første halvdel av 1700-tallet gikk det også raskt nedover med Det hanseatiske kontoret i Norge. Utfordringene på Bryggen i Bergen stod nærmest i kø for hanseatene etter brannen i 1702. Takket være de ivrige sekretærene, ble Bryggen gjenreist, og overlevde i femti år til. I løpet av disse femti årene forsvant de kontorske stuene til fordel for egenhandlerne, men det skjedde ikke helt uten kamp.

Sekretæren på Bryggen så på brannen i 1702 som en mulighet til å snu den negative utviklingen for Det hanseatiske kontoret.¹¹³ Mange tiltak ble derfor iverksatt for å styrke Kontoret i forhold til egenhandlerne. Naturlig nok var det brannvern som det nå skulle satses på, og siden de kontorske og egenhandlerne var nødt til å bo i samme gårder, måtte det samarbeid og streng disiplin til, i alle fall hvis de kontorske skulle få viljen sin. Men det var vel ikke så rart om egenhandleren følte at de kontorske på denne måten prøvde å vinne tilbake sin tidligere maktposisjon, og at det derfor var fristende å motarbeide dem.

Konflikter mellom stuene på Bryggen var likevel bare en av utfordringene som de kontorske stod overfor. De største utfordringene lå utenfor sekretærenes makt og rekkevidde. Hansaen hadde utspilt sin rolle fordi de ikke hadde klart å få kontroll med nye og viktige varer. Det var andre sterkere nasjonalstater slik som Nederland, Portugal, Spania og England som hadde utkonkurrert hanseatene.¹¹⁴ Tørrfisken fra Norge hadde fått nye markeder, og var fortsatt en viktig handelsvare. Problemet til de

¹¹⁰ Lorentzen 1970, s.149

¹¹¹ Trebbi 1997, s. 34

¹¹² Trebbi 1997, s.34-35

¹¹³ Wiberg 1941, s. 180

¹¹⁴ Postel 1999,s. 185

kontorske var at de ikke lenger var alene om å forsyne Norge med korn.¹¹⁵ De hadde ikke forutsett hvilken betydning sild- og tømmereksport skulle få for å styrke de norske borgernes posisjon i samfunnet på bekostning av de kontorske. Sildefisket var avhengig av salt, og de kontorske kunne ha fått kontroll med sildehandelen hvis de hadde innført nok salt til produksjonen. Men saltet som hanseatene kjøpte opp gikk som regel til hjembyene deres og ikke til Vestlandet.¹¹⁶ Dette førte igjen til at norske borgere tok seg av sildeeksport til Østersjøen og importerte korn tilbake til Norge. Denne kornimporten ble et viktig ledd i borgernes forsøk på å bli kvitt de kontorske.¹¹⁷

Avhengigheten av kornimport fra hanseatene var nå brutt. De norske borgerne hadde kommet på banen med sild i bytte mot korn.¹¹⁸ Hanseatene fortsatte likevel å dominere handelen med nordnorske fikeprodukter, men etterspørselen etter korn var stadig stigende i forhold til etterspørselen på tørrfisk. Det måtte derfor fiskes mer torsk enn tidligere i bytte mot samme mengde korn.¹¹⁹

Krigsbeskatning på Det hanseatiske Kontoret fra dansk-norske myndigheters side, utgjorde enda en utgiftspost i tillegg til gjenreising av bryggegårdene etter brannen og synkende priser for tørrfisken.¹²⁰ Danmark-Norge hadde med jevne mellomrom vært i krig med Sverige. Eksempler på det var Kalmarkrigen fra 1611-1613, 30-årskrigen i 1625-1629 og Hannibalsfeiden i 1643-1645.¹²¹ I 1657 erklærte Danmark-Norge krig mot Sverige, og det fikk store negative konsekvenser. Karl X Gustav av Sverige klarte på kort tid å okkupere hele Danmark bortsett fra København. Neste gang var det Sverige som gikk til angrep på Danmark-Norge, og da fikk sistnevnte hjelp av sine forbundsfeller i Nederland og Det tyske riket. Den store nordiske krig varte fra

¹¹⁵ Lorentzen 1970,s. 16-18

¹¹⁶ Fossen 1979,s. 411-428

¹¹⁷ Fossen 1979, s. 211-212

¹¹⁸ Lorentzen 1970, s. 16-18

¹¹⁹ Lorentzen 1970,s.16-18

¹²⁰ Bruns 1939, s. 103-104

¹²¹ Lorentzen 1970, s.21-22

1700-1721, selv om det første virkelige krigsåret for Danmark-Norge var i 1710.¹²² Alle disse krigene medførte økte krigsskatter for innbyggerne, og Kontoret måtte være med og betale sin del. I tillegg til borgervæpningen, stilte Kontoret opp med to kompanier som flere ganger kjempet sammen med dansk-norske styrker i krig.¹²³

Etter brannen skulle visestattholder Gabel vise seg å bli en viktig støttespiller for hanseatene. Det var nemlig enda en utfordring som ventet Det hanseatiske kontoret etter 1702-brannen. Deres privilegier, det vil si handelsrettigheter og fordeler, måtte fornyes. Byprivilegiene for Bergen av 1702 slo fast at Kontoret skulle miste sin rett til å drive handel i Bergen stift.¹²⁴ Fra nå av hadde Kontoret kun rett til å drive handel med Nordland og Finnmark. De hadde mistet retten til å drive bondehandel, og det skapte problemer for hanseatene. For egenhandlerne betød ikke dette noen forskjell fra tidligere. De kunne drive bondehandel som før, siden de var del av borgerskapet i byen. Gabel mente at bondehandelen ikke gjorde så stor skade for borgernes del. Derimot mente han at det var viktig for Bergen å beholde Det hanseatiske kontoret på Bryggen. For når Danmark-Norge var i krig eller når nasjonens skip var truet av pirater, var det kun hanseatene som kunne forsyne Bergen med nødvendige varer og forsette handelen med andre land.¹²⁵ Dessuten var bøndene selv meget ivrige på at hanseatene skulle få drive bondehandel. De ga nemlig dobbelt så høy pris som det borgerne kunne tilby for de samme varene.¹²⁶ Myndighetene i Bergen derimot, hadde en annen holdning til hanseatene. De mente at Kontoret burde bli lagt ned for godt etter storbrannen.¹²⁷

¹²² Lorentzen 1970, s.183- 184

¹²³ Lorentzen 1970, s. 80

¹²⁴ Mykland 1977, s. 215-218

¹²⁵ Lorentzen 1970, s.148

¹²⁶ Lorentzen 1970, s.148

¹²⁷ Lorentzen 1970, s.148

Kapittel 3: Forebyggende brannvernstiltak

Gårdene

I 1695 fikk Bergen en svært detaljert brannanordning som blant annet forbød tjærebredning av hus og pakkboder.¹²⁸ Tjære ble ansett for å være et brannfarlig stoff, og brannanordningen førte til at det ikke ble brukt tjære på Bryggens handelsgårder etter 1702-brannen. Egenhandlere og handelsforvaltere bygget opp igjen sine egne stuer på Bryggen, og noen egenhandlere satte også i gang med å bygge ovner i deres stuer.¹²⁹ Både sekretær Hoeltich og Magistraten i Bergen var motstandere av ovner. Magistraten kunne vise til gamle kongelige vedtekter om at Kontoret fra urgamle tider hadde bestått av lagerhus og derfor ikke hadde vært innrettet til boligbruk. På dette grunnlaget ble krevet at alle forsøk på å bygge ovner i gårdene skulle stanses.¹³⁰ Sannsynligvis var det hensynet til brannsikkerhet på Bryggen som gjorde at Magistraten tok affære. Hoeltich hadde også andre motiver for å sørge for at Bryggen ikke ble gjenoppbygget med kakkelovner og skorsteiner. Han mente at om Bryggen fikk skorsteiner så ville familiene til egenhandlerne flytte inn på Bryggen, og det ville føre til problemer for Kontoret.¹³¹ Det var allerede nok vanskeligheter med å få egenhandlerne til å følge vedtektene på Kontoret, og ledelsen fryktet nok at om koner og barn flyttet inn på Bryggen ville situasjonen forverre seg.

Forbudet mot ildsteder i lagerhus gjaldt også Strandsiden, likevel ble det her bygget skorsteiner og ovner. Borgerne på Strandsiden hadde hatt ildsteder i gårdene sine før brannen og var derfor ikke villige til å følge denne byggeforskriften som ble pålagt dem. Myndighetene på sin side ga etter for borgernes klager. Forskjellen mellom Strandsiden og Bryggen var at ledelsen på Kontoret uansett ikke ønsket ildsteder i gårdene sine. Egenhandlerne var i teorien underlagt Kontorets vedtekter så lenge de bodde på Bryggen, og med Magistratens støtte ble det derfor ikke bygget ildsteder i gårdene på Bryggen. Samarbeidet mellom egenhandlerne og hanseatene ble antagelig ikke noe bedre som følge av denne uenigheten. På den annen side hadde det heller

¹²⁸ Fossen 1979, s. 479-481

¹²⁹ Bgf 780, 23. mai 1702

¹³⁰ Bruns 1939, s. 97

¹³¹ Bruns 1939, s. 97

ikke vært ildsteder i gårdene før 1702-brannen. De eneste stedene på Bryggen det var tillatt å ha ovner var i Kjøpmannshuset der sekretæren bodde og i Schøtstuene.¹³²

Bildet viser Vågen fra 1740 der Bryggen i motsetning til Strandsiden ikke hadde skorsteiner på gårdene sine.

Med hensyn til brannsikkerheten var det også strenge restriksjoner på bruk av belysning i gårdene. Frem til 1734 hadde hver gård på Bryggen en egen gårdsrett som blant annet inneholdt bestemmelser i forhold til omgang med levende lys. Gårdsretten for Solegården i 1653 har en bestemmelse om at det ikke var lov å gå alene tilbake til gården med lys i hånden, hvis man var litt beruset. Straffen for det var å betale 1 mark.¹³³ Ingen skulle heller ha med seg ild inn på klever eller boder, og her var straffen høynet til 1 riksdaler.¹³⁴ En halv riksdaler var boten hvis noen gikk inn i

¹³² Bruns 1939, s. 25

¹³³ Nielsen 1892, s. 6

¹³⁴ Nielsen 1892, s. 8

gården med levende lys uten lykt rundt.¹³⁵ I 1662 kom nye bestemmelser for Solegården og den siste bestemmelsen gjelder bruk av lys. I følge Yngvar Nielsen, er denne bestemmelsen skrevet med en annen håndskrift, og det kan tyde på at den har blitt tilføyet senere. Bestemmelsen åpner med å begrunne regelen med den ulykkelige brannen på deres nyoppbyggede stuer. Det er sannsynlig at det refereres til 1702-brannen for det var den eneste brannen som rammet Bryggen fra 1662, da gårdsretten ble skrevet, til slutten på Det norske kontoret i 1899.¹³⁶ Etter 1702 skulle det i følge denne bestemmelsen, være strengt forbudt å gå inn på klevene i gården med levende lys eller lykter. Klevene var navnet på soverommene til stuen. Alle lys skulle slukkes når man var i stuen, og så skulle man gå i mørket inn til klevene og legge seg. Før 1702 hadde det altså vært lov å ta med seg levende lys i lykt inn gården og helt opp til klevene. Brannen i 1702 ser ut til å ha skjerpet regler for omgangen med lys ytterligere.

Utenfor alle stuene som lå nærmest Vågen, sjøstuene, skulle det være tranlykter. Det var sjøstuenes eiere som måtte betale for lyktene, men Kontorets ledelse var også med på å betale for at to personer skulle vedlikeholde og passe på lyktene.¹³⁷ Hensynet til brann sikkerheten var nok årsaken til at egne vektere ble ansatt til å passe på lyktene. Med så strenge regler fra Kontoret i forhold til belysning, var det ikke så rart at egenhandlernes omgang med lys ble kritisert. Bodene til egenhandlerne ble brukt til fjøs for kuer og hester, og det ble lagret blant annet høy der som var fôr til dyrene. Tørt gress slik som høy kunne lett ta fyr, og spesielt brannfarlig ble det at egenhandlernes arbeidsgutter fôret husdyrene ved brennende stearinlys uten lykter rundt.¹³⁸

Schøtstuene

Hver Schøtstue med ildhus hadde sin eget regelverk som hang på et godt synlig sted i schøtstuen. Regeltavla for schøtstuen bak Dramshusens gård blir her gjengitt i sin helhet. Ikke bare fordi den inneholder informasjon som konkret sier noe om krav til

¹³⁵ Nielsen 1892, s. 8

¹³⁶ Bækken 2002, s. 94-98

¹³⁷ Wiberg 1945, s. 102

¹³⁸ Bruns 1939, s. 96

disiplinen blant geseller og drenger, men også fordi den også har helt klare bestemmelser vedrørende omgang med lys og ild i de eneste husene på Bryggen der dette var tillatt. Tavla er i dag å finne på Hanseatisk Museums Schøtstue for Bellgården og Jacobsfjorden.

Schutstaven Recht im loeblichen Garden Dramshuusen

- 1: Wen der Älteste Nachbahr die sämtlichen Nachbahren und gesellen läst zusammenfordern wer alsdan nicht erschiene soll verbrochen haben 1\2 Mk :
- 2: Des Winters beym Elden soll ein tüchtig nüchtern Gesell und ein Jung mit einer fertigen Sprütze und mit einer Butte mit Wasser vorhanden seyn bey straffe 1 Mk würde aber der Gesell trunken seyn soll er verbrochen haben 1/2 Rthl :
- 3:Niemand soll des Nachts in Schutauen beliegen bleiben:
- 4: Kein Nachbar oder Gesell soll nach Klocke 9 sich beym Spielen finden lassen bey Straffe 8ß:
- 5: So lange zwei Nachbahren zusahmen sitzen sollen die Krohnen brennen :
- 6: Die Schuten Jungens sollen die Krohnen Kannstohl und Handfat schuren:
- 7: Ein jeder Jung soll beym Kannstohl alle Abend ein tüchtig Psalmbuch fertig haben aufrecht stehen und mitsingen bey straffe 1ß :
- 8: Die Jungens sollen sich unter einander nicht haarzihen oder schlagen:
- 9: Niemand soll die Füsze auff die Bank legen :
- 10: Die Jungens sollen nicht mit bedecktem Haupt in den Schutstauen erscheinen :
- 11: Der Schutstauen soll des Abends zu rechter Zeit geschlossen werden

Dat Elthus Recht

- De de Hosen wescht odder Schohe schmeeren deiht de Broecke is 1ß:
- 2: De dat Fuhr nicht bestedet de Butten nicht gilde machet unde de de Wind gahn ledt de Broecke is 2ß :
 - 3: De Kock schollen taglick tho Fuhr gahn de Jungens dat Elthus fegen unde de Jungenshaubtman schall dat Elthus thoslüten Broecke 4ß. ¹³⁹

¹³⁹ Wiberg 1939, s.68

Bøtene på denne regeltavla er i følge Wiberg, regnet i mark, skilling og riksdaler.¹⁴⁰ Tavla inneholder disiplinære regler som blant annet sier at om det holdes møte med de eldste i gården, samtlige naboer og geseller, var det ikke lov å komme for sent. Straffen for det ville bli en halv mark. Det var forbudt for drengene å lugge hverandre eller å slåss på schøtstuen. Bak denne regelen står det ikke oppført hvilken straff som fulgte. Drengene hadde ikke alltid råd til å betale pengebøter, derfor er det sannsynlig at brudd på regelen heller medførte fysisk avstraffelse som for eksempel tre slag på baken.¹⁴¹

Om vinteren ble schøtuene varmet opp og drengene hadde hver sin uke da de måtte sørge for å legge i ovnen klokken fire om morgenen.¹⁴² Lysene skulle også være tent til de andre i gården kom til schøtstuen, og så lenge det fortsatt var to naboer i schøtstua skulle lysene være tent. Klokken ti om kvelden var det også denne drengens oppgave å slukke alle lys og lukke schøtstua. Ingen hadde lov til å tilbringe natten på schøtstuen i følge reglementet.

Gesellene byttet på oppgaven med å sørge for brannsikkerheten på schøtstuen. En edru gesell skulle alltid være tilstede med en brukbar håndsprøyte og en bønne med vann. Straffen for å ikke utføre denne plikten var på en mark, men hvis gesellen var beruset måtte han betale en halv riksdaler.

Ildhuset var stedet der de varme måltidene ble laget. Gryter ble hengt over glørne til et åpent ildsted midt på stengulvet.¹⁴³ Om kvelden ble glørne fra ildstedet slukket med vann og asken lagt i en metallkasse på gulvet.¹⁴⁴ Tidligere hadde schøtstuene blitt varmet opp med steinrøykeovner, der røken fra ilden forvant ut gjennom en ljore i taket. Etter 1702-brannen ble steinrøykeovnene erstattet med bileggerovner av jern. Dermed skulle det bli mer brannsikkert siden schøtstua ble oppvarmet med lukkede

¹⁴⁰ Wiberg 1939, s. 68

¹⁴¹ Trebbi 1997, s. 69-71

¹⁴² Wiberg 1945, s.98 og Wiberg 1939, s. 33

¹⁴³ Wiberg 1939, s. 22

¹⁴⁴ Wiberg 1939, s. 22

bileggerovner, som ble fyrt opp fra ildhuset ved siden av.¹⁴⁵

Brannredskap

Bildet viser en slangesprøyte fra 1690-årene.(Tilhører Bergen Brannhistoriske Stiftelse)

I 1707 skulle en ny brannordning dukke opp, med vekt på kontroll av ovner og brannvernutstyr.¹⁴⁶ I katalognummer 784 er det et ekstrakt fra brannordningen i 1707. Der fremgår det at det på Dregs- og Vetrilidsallmenningen skulle være halvparten så mye brannredskap som det skulle være på Ny- og Torvallmenningen, i tillegg til en brannsprøyte som Kontoret selv måtte sørge for å anskaffe. For å finne ut hvor mye brannredskap som det skulle være på Ny- og Torvallmenningen kan man studere brannordningen av 1707. Hvis Bryggen skulle ha halvparten så mye brannredskap som Ny- og Torvallmenningen, ville det tilsvare tyve lærbøtter, åtte økser, tre stiger, tre brannhaker, fem linjer med jernkroker i og et par kar på fem til seks tønner.

I følge Wiberg var brannvernet på Bryggen basert på byloven i 1276. der står det blant

¹⁴⁵ Wiberg 1941, s. 27

¹⁴⁶ Brannordningen for Bergen, 16.mai 1707 (*Kongelige forordninger 1699-1730*. Statsarkivet i Bergen)

annet at ild ikke måtte bæres bart og at det skulle finnes et kar med vann i hver gård som manglet brønn. I tillegg skulle det være en stige i hvert ildhus og to brannhaker i hver fjerding.¹⁴⁷ Derfor fantes det to brannhaker i hver av kontorets to kvartaler, og de var plassert i sjøstuene langs Vågen

Noen av brannredskapene krever en nøyere beskrivelse og forklaring. En brannhake var en lang stokk med et slags jernspyd ytterst. Den kunne brukes til å rive ned bygninger med for å lage en branngate. Redskapet er ganske stort og tungt, så det må ha vært flere menn som måtte til for å kunne operere med det. Økser hadde samme funksjon som brandhaker, om enn ikke like effektive.

Brannseil var store presenninger som var sprøytet med vann og som ble hengt opp på husvegger for å hindre flammene i å få tak. Dette var tidligere brannkorpsets beste brannredskap¹⁴⁸ Brannseilet måtte festes med jernkroker til takene, derfor er dette del av det pålagte brannutstyret til Bryggen. Det var også nødvendig å ha stiger for å få hengt opp seilene.

Brandseil-øvelse ved Voss brandvesen.

¹⁴⁷ Wiberg 1941, s.49

¹⁴⁸ Ødegaard 1935, s.50

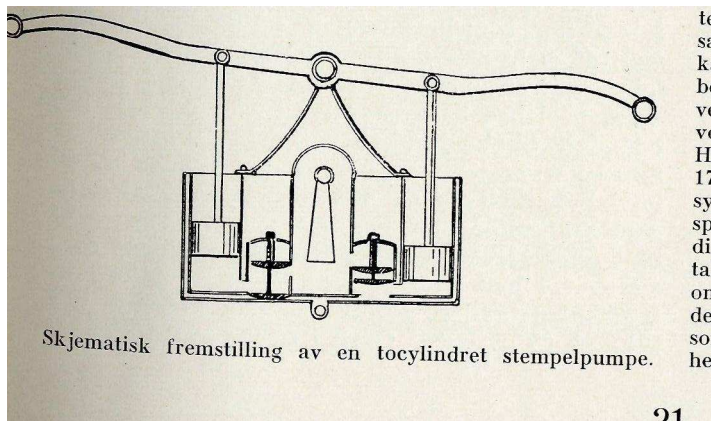

Brannseil og brannbøtter (Bergen Brannhistoriske Stiftelse)

Brannsprøyte som Kontoret ble pålagt å skaffe til veie var en slangesprøyte. Beskrivelsen av denne brannsprøyten finnes i branddirektørens instruksjer fra katalognummer 781. Det var nemlig branddirektørens ansvar å vedlikeholde brannsprøyten. I instruksene står det at slangesprøyten var 102 fot lang,¹⁴⁹ noe som kunne tilsvare ca. 32 meter. Slangen lå i en kasse som også inneholdt åtte skruer som alltid skulle passe til de stedene de skulle skrues inn. I tillegg var det to kopperrør, som antagelig var til å feste på slangen ytterst nærmest brannstedet. Seilduksstoff ble knyttet fast på slangen for å holde rørene på plass. I tillegg var det et bad med "Canitas"- slange. Det kan tyde på at det dreier seg om et vannkar som skulle stå ved selve pumpekassen til slangesprøyten. En canitas-slange ville så kunne pumpe vann inn i pumpekassen. Pumpekassen bestod av stempelpumper som førte vannet ut i brannslangen. To trestammer var også del av utstyret, og sannsynligvis er det her snakk om to stokker som skulle puttes inn som håndtak oppå pumpekassen for å

¹⁴⁹ En fot var lengdemål som tilsvarte ca. 31,6 cm (Norsk Historisk Leksikon 1981)

kunne sette i gang stempelpumpene inni pumpekassen. Et tau måtte også være lett tilgjengelig for å kunne trekke slangesprøyten til brannstedet. Tilslutt var det fire små kopperrør til å feste på brannslangen og en "nøkkel" med 20 lærskiver hvor skruene skulle skrues inn. De fire rørene måtte smøres ofte inn med såpe, slik at de ble lettere å montere på slangen.

Hule trestokker med en pumpe øverst, kunne lempes ut ved bryggekannten og pumpe opp sjøvann til bruk for slangesprøyten.

Kapittel 4: Ledelse

Administrasjon av og organisering av Bryggens brannvern

Brannvernet på Bryggen blir i brevet fra Kong Christian 6. omtalt som et brannvesen.¹⁵⁰ Men er dette en riktig definisjon? De hadde et organisert brannvern med branndirektør, i alle fall fra og med 1716, og de hadde en rullerende vakttjeneste i form av geseller på Kontoret, senere også drenger. Om brannvernet på Bryggen kan omtales som et brannvesen, så kunne man kanskje bruke samme terminologi om brannvernet i resten av byen? Problemet med å omtale dem på denne måten er at dagens brannvesen i Bergen anser at årstallet for deres opprinnelse var så sent som i 1863.¹⁵¹ Forskjellen på brannvernet før og etter 1863, er først og fremst den at det fra og med 1863 ble et fast organisert og fagmessig opplært brannkorps.¹⁵² Men før det hadde det vært et frivillig korps, og det kan stilles spørsmål ved om det er riktig at man ikke kan omtale et frivillig brannkorps som et brannvesen. Er ikke et frivillig brannkorps like organisert som et fast brannkorps, så er ikke begge deler det man kan omtale som et brannvesen? Brannvern har i distriktene i Norge lenge vært basert på frivillighet, helt opp til midten av 1900-tallet. Likevel har da organisasjonen blitt omtalt som brannvesen, for hva skal man ellers omtale det som? Hvis man velger å omtale det som et brannkorps utelater man at over selve korpset eller mannskapet var det en ledelse i form av en branndirektør. Er det bedre å kalle det for "et organisert brannvern"? Men er det ikke nettopp det som er selve definisjonen på et brannvesen, -et organisert brannvern? Og hva betyr det egentlig at brannvesenet etter 1863 ble faglig opplært? Var det slik at det frivillige brannkorpset før 1863 ikke fikk opplæring, at de ikke visste hva de skulle gjøre under en brann? En slik diskusjon krever en videre analyse av den faglige opplæringen. Det har jeg ikke tenkt til å gå inn på her, for det vil bli for omfattende. Jeg nøyer meg heller med å stole på Bergen brannvesen når de hevder at deres brannvesen først ble opprettet i 1863. Derfor velger jeg å omtale brannvernet før 1863 for Det borgerlige brannkorpset eller Borgerbrannkorpset. Bryggens brannvern vil bli omtalt som brannkorpset på Bryggen

¹⁵⁰ Bgf 788, 6. november 1744

¹⁵¹ Bækken 2002, s. 35

¹⁵² Ødegaard 1935, s. 174

eller Kontorets brannkorps.

Mange instanser var involvert i arbeidet med hvordan brannvernet på Bryggen skulle organiseres. Reguleringstiltak for allmenninger og brannredskap kom fra de dansk-norske myndighetenes side. De hanseatiske byene, Lübeck, Bremen og Hamburg krevde å bli holdt informert om hva slags tiltak som ble satt i verk internt på Bryggen for å styrke brannvernet der. De hadde jo sørget for å betale for gjenoppbyggingen av handelsgårdene på Bryggen etter brannen. Akkurat hvor mye gjenoppbyggingen av Bryggen kan ha kostet til sammen, er fortsatt uklart. I katalognummer 780 er det et ark som er datert 11. februar 1704 og ut fra overskriften å dømme er dette et ekstrakt fra Kassaprotokollen til bergensfarerne. Her står det at de skal betale 3000 riksdaler fra kassen til gjenoppbygging av Bryggen. Av dette beløpet ville 200 riksdaler bli tilsendt og betalt hver uke fremover. I følge Antjekathrin Graßmann, tidligere leder av Byarkivet i Lübeck, ble det bestemt 22. august 1703 at bykassa i Lübeck skulle betale 1000 Riksdaler for gjenoppbygging etter brannen. Samtidig ble det totale beløpet kun for gjenoppbyggingen av Kjøpmannshuset på 1430 Riksdaler.¹⁵³ Det kan derfor antas at det totale beløpet for gjenoppbyggingen av Bryggen ble mer enn 3000 riksdaler. Foruten bergensfarerne kan flere aktører ha vært med på å bidra til kostnadene dette medførte. Handelsforvalterne på Bryggen kan ha betalt sin andel, for til sammen var det sytten enkelt- og dobbelt gårder som skulle gjenoppbygges. I tillegg kom utgiftene til felleseiendom slik som schøtstuer og ildhus. Eierne av de kontorske stuene, prinsipalene, var selvfølgelig engstelige for å miste sine handelsgårder i nok en brann. Det var vanskelig nok å skrape sammen penger til denne gjenoppbyggingen, fordi de tre gjenværende hansabyene hadde vært uenige i fordelingen av ugiftene.¹⁵⁴ Det var jo stor forskjell i antall stuer fra de respektive byene. Bremen hadde så mange som 28 stuer i 1703, Lübeck hadde 6 stuer og Hamburg hadde kun to stuer igjen.¹⁵⁵ Men dette tallet forandret seg stadig i løpet av

¹⁵³ Graßmann (under trykking) Det Hanseatiske Museums skrifter

¹⁵⁴ Bgf. 780, 8. mars 1703 og bgf. 780, 11. mai 1703

¹⁵⁵ Findbücher 9 2002, s. 18. I følge Wiberg 1941, s. 191, var det i 1703 derimot 37 kontorske stuer fra Bremen, 3 stuer fra Lübeck og 3 stuer fra Hamburg.

de femti neste årene.¹⁵⁶

Både fra Gabel og Hoeltich sin side, hadde det blitt ytret ønsker om at Kontorets og egenhandlernes stuer skulle bli atskilt etter brannen. De kontorske skulle holde til i nordenden av Bryggen, og egenhandlerne for seg selv i sørenden. Dette ønsket ble ikke oppfylt, siden egenhandlerne som hadde sine stuer i nordenden ikke ville avstå fra sine tomter der.¹⁵⁷ Først i 1706 kunne bergensfarerne i Bremen melde om at nesten alle stuene på Bryggen var gjenreist.¹⁵⁸ Hadde Hoeltich og Gabel fått sin vilje, kunne det kanskje blitt enklere å sørge for brannvern rundt de kontorske gårdene i nord. Borgerne på Bryggen hadde jo som sagt ikke lyst til å underordne seg gamle vedtekter fra Kontoret, deriblant også bestemmelser vedrørende brannvern. Så lenge de kontorske stuene fortsatt var i overvekt på Bryggen, var situasjonen til å leve med. Verre var det i 1721 da egenhandlernes stuer var i flertall.¹⁵⁹

Sekretæren på Kontoret sørget for å holde hansabyene med sine bergensfarere informert via brev. Christian Hoeltich som fra og 1702 til 1717 var sekretær på Bryggen, var en nøkkelperson i organiseringen av brannvernet på Bryggen. Under hans ledelse ble den reviderte vaktordningen av 1704 laget. Den skulle ytterligere skjerpe vaktholdet om natten på Bryggen. Vaktordningen er en svært interessant kilde til å forstå hvor godt organisert brannmannskapet var, og jeg vil derfor vie stor oppmerksomhet til dette tre siders lange dokumentet senere i oppgaven. I 1716 og i 1723 blir en brannordning gitt ut som definerer arbeidsinstruks til den ny- utnevnte branndirektøren. Både vaktordningen og brannordningen er tydelige normative kilder for Bryggens brannvern i første halvdel av 1700-tallet. De legger klare retningslinjer for hvordan brannvernet skulle utføres, både for branndirektøren og for resten av brannmannskapet, i første rekke gesellene men senere også drengene.

For bedre å kunne se hvor godt organisert brannkorpset var på Bryggen, er det nødvendig å sammenligne det med et annet brannkorps som hadde ansvaret for resten

¹⁵⁶ Wiberg 1939, s.15

¹⁵⁷ Bgf. 780, 6. juni 1702 og bgf. 780, 5. desember 1702.

¹⁵⁸ Bruns 1939, s. 98

¹⁵⁹ Lorentzen 1970, s. 189

av byen på samme tid, inkludert Strandsiden Det borgerlige brannkorpset hadde på 1700-tallet tilgang på samme type brannredskap som Kontorets brannkorps. På den annen side var det en forskjell på Kontorets brannkorps og byens eget, ved at førstnevnte ble hyllet, mens byens brannkorps fikk kritikk for det arbeidet de gjorde, eller ble ikke omtalt i det hele tatt. Det kan være flere grunner til dette, men forklaringen kan ligge i at Kontorets brannkorps var svært godt organisert sett i lys av tidligere organisasjonsteori. Den samme type teori kan på sett og vis forklare hvorfor Det borgerlige brannkorpset ikke fikk særlig stor anerkjennelse for det arbeidet de gjorde på 1700-tallet. Jeg ønsker ikke til å behandle Det borgerlige brannkorpset i detalj, men trekke frem enkelte eksempler for hva som skilte de to brannkorpset fra hverandre. Samtidig vil jeg understreke at Det borgerlige brannkorpset under 1702-brannen ikke hadde fått et profesjonelt brannmannskap ennå, men bestod av representanter for borgervæpninga. Dagens brannvesen i Bergen har sin opprinnelse først så sent som i 1863.¹⁶⁰

Organisasjonsteoretisk sammenligning med det borgerlige brannkorpset

I større organisasjoner slik som Kontoret utvikler det seg et hierarki, for at et større antall mennesker skal kunne arbeide sammen.¹⁶¹ Medlemmene av organisasjonen, hanseatene, sluttet seg til Kontoret fordi de gjennom dens lederskap forventet å realisere visse mål.¹⁶² Hanseatene på Bryggen ønsket å drive handel, og de var derfor avhengig av samarbeid om å oppnå felles handelsprivilegier. Så lenge det ikke fantes alternative tilslutninger for å oppnå dette målet, ville hanseatene forbli i organisasjonen. Den enkelte hanseat ville derfor også finne seg i at det var en viss styring av dens egen handlinger, fordi han anså dette som et middel til å nå målet om å få ta del i handelen. En annen måte å se det på, kan være at den enkelte hanseat aksepterte lederskapets bestemmelser fordi han fryktet sanksjonene for uønsket atferd, som lederskapet disponerte over. Sanksjonene i form fysisk eller økonomisk avstraffelse kunne representere en trussel mot målet om å drive egen handelsvirksomhet på Bryggen.¹⁶³

¹⁶⁰ Bækken 2002, s.35

¹⁶¹ Bakka, Fivelsdal og Nordhaug 2004, s. 80

¹⁶² Blegen, Nylehn 1977, s. 220

¹⁶³ Blegen, Nylehn 1977, s. 220

Organisasjonsteori på 1970- tallet og tidligere har brukt militære modeller som forbilde for å analysere hierarkiet i organisasjoner.¹⁶⁴ Begreper som "linje" og "stab" tilhører militær terminologi, men ble tidligere ofte brukt for å omtale organisasjoner. Dette er en grunn til å bruke tidligere organisasjonsteori i analysen av hierarkiet på det hanseatiske Kontoret, for det er militære modeller som passer godt for denne organisasjonen. De militære likhetstrekkene på Kontoret forklares nærmere i kapittelet om motivasjon. Hvem representerte så lederskapet på kontoret? EEK kan sees på som staben i organisasjonen som igjen var direkte knyttet til toppledelsen i form av prinsipalene i hansabyene. Staben utførte oppgaver som hadde med analyse, revisjon, rådgivning, planlegging og koordinering å gjøre.¹⁶⁵ Slik sett var det blant annet EEKs oppgave å sørge for at Kontoret hadde et organisert brannvesen.

Det er fire grunnleggende elementer som ligger til grunn for den "klassiske" organisasjonslære.¹⁶⁶ For det første kan organisasjoner ses på som pyramider av hierarkier som er basert på arbeidsdeling. For det andre er det autoritet som binder hierarkiet sammen i de formelle relasjonene mellom over- og underordnet. For det tredje er det former for kontroll for å sikre den formelle myndigheten, og for at det er samsvar mellom ønsket og faktisk atferd. Sist og ikke minst kan eventuelle avvik fra ønsket atferd minskes ved bruk av forskjellige former for formelle sanksjoner fra lederens side overfor sine underordnede. Slike sanksjoner kan være både positive og negative, enten som belønning for ønsket atferd straff for uønsket atferd.¹⁶⁷ For å vise hva slags sanksjoner som eksisterte på Kontoret kan man se på ulike normative kilder slik som vaktordningen av 1704 og disiplineringstiltak i 1734. De gir begge retningslinjer for ønsket atferd på Kontoret, samtidig som de opplyser om hvilke sanksjoner som ville bli iverksatt overfor uønsket atferd. Den autoriteten som bandt hierarkiet på Kontoret sammen var representert av bergensfarerne, det vil si prinsipalene, på toppen av pyramiden. Deretter fulgte handelsforvalterne som hadde autoritet overfor gesellene, som igjen hadde autoritet overfor skute- og stuedrenger.

¹⁶⁴ Bakka, Fivelsdal og Nordhaug 2004, s. 80

¹⁶⁵ Bakka, Fivesdal og Nordhaug 2004, s. 80

¹⁶⁶ Blegen og Nylehn 1977, s. 216

¹⁶⁷ Blegen og Nylehn 1977, s. 216

I forhold til brannvernet på Bryggen ser det ut til at brannkorpset først etter 1702-brannen fikk en klar lederskikkelse i form av en branndirektør. Tidligere kan det ha vært EEK eller sekretæren som tok kommandoen under brann. Under 1702-brannen var det sekretær Hoeltich som i følge skipper Jakob Kohl, skal ha spilt en aktiv rolle i å redde arkivsakene.¹⁶⁸ Men hvem som ledet arbeidet med å holde flammene unna Kontoret er ennå uvisst. Kontoret hadde som sagt ikke vært utsatt for en lignende brannkatastrofe på 200 år. Det er ikke utenkelig at det nye brannvernstiltaket som kom i kjølvannet av 1702-brannen kan ha vært å innsette en branndirektør over brannkorpset. Behovet for et klart og tydelig lederskap under en brann kan ha blitt vurdert som et nødvendig middel for å ytterligere styrke effektiviteten til Kontorets brannkorps.

Branndirektøren ble valgt av Kontorets Kjøpmannsråd, EEK, som fra 1700-tallet bestod av sekretæren og achteinerne. Achteinerne var valgt av og representerte samtlige handelsforvaltere på Bryggen.¹⁶⁹ Sekretæren var derimot innsatt og valgt av de tre hansabyene i fellesskap, for å være konsulenten i juridiske saker og for å holde hansabyene skriftlig orientert om hva som foregikk på Kontoret.¹⁷⁰ Med unntak av sekretæren, hadde ledelsen vært medlemmer av organisasjonen gjennom flere år. Achteinerne hadde arbeidet seg opp i systemet og hadde derfor lang erfaring fra nederst til øverst i organisasjonen, fra å ha vært drenger til å ende opp som handelsforvaltere. Noen av dem var også tildelt ulike andre verv i organisasjonen, slik som oppsynsmenn ved fattighuset eller i forbindelse med kirken. Achteinerne var Kontorets mest betrodde menn som skulle representere organisasjonen i forhandlinger eller selskapeligheter med borgerskapet i byen. Det var slike personer som dannet ledelsen på Kontoret, EEK, og med deres autoritet ble branndirektøren valgt fra gruppen med samtlige handelsforvaltere. En slik klatring opp i systemet kan gi en større grad av autoritet blant de underordnede, enn hos en person som ikke har erfaringen fra organisasjonen.

¹⁶⁸ Bruns 1939, s. 96

¹⁶⁹ Wiberg 1941, s. 164

¹⁷⁰ Wiberg 1941, s. 164

Sekretæren kom utenfra uten den nødvendige erfaring med livet på Bryggen. Og det var også eksempler på at det kunne gå riktig galt avsted. Som for eksempel da man under Hoeltich sin tid som sekretær avskaffet vervet med oldermenn etter at den siste døde. Her ble det i følge Wiberg et gap mellom akademikeren i sekretæren, og de mer praktiske og røffe handelsforvalterne som han skulle samarbeide med i achteinerne.¹⁷¹ Eksempel på den største konflikten i så henseende gjaldt sekretær Carbiner og et par achteinere i 1738. Da beskyldes Carbiner for å ha snyllet til seg 50 riksdaler årlig fra EEKs kasse, i påskudd om at det dreide seg om en vinseddel som han hadde krav på. Dette kunne herr Carbiner bekrefte i det han mente at det var tradisjon blant sekretærene med "Secretarii Wein- und Schafferssettel" for å kunne beverte særdeles utsøkte gjester på Kontoret. Selv om han kunne vise til regninger på at pengene var blitt brukt til nettopp dette formålet, stoppet ikke konflikten der. Konflikten gikk så langt at det ble rettssak i Lübeck, som Carbiner omsider vant i 1742. Eksemplet viser hvilken avstand det kunne være mellom sekretæren og kjøpmennene. Kjøpmennene hadde ofte problemer med å akseptere et "fremmedelement" som omgikk med embetsmenn og hadde en snobbete livsstil. Så selv om sekretæren var ansatt som den øverste leder for Kontoret, var det ikke alltid at autoriteten hans overfor hans underordnete på Kontoret fulgte automatisk med innsettelsen i stillingen.

En lignende problemstilling kan man se i Det borgerlige brannkorpset. Lederen manglet kanskje den nødvendige autoritet overfor sine underordnete. Hans bakgrunn før han ble innsatt som branndirektør hadde vært alt fra bøkkermaker til eier av et skipsbyggeri.¹⁷² Likevel var situasjonen på Kontoret en annen siden organisasjonen var tettere knyttet sammen gjennom samarbeid og fellesskap. I Borgerkorpset hadde ikke medlemmene en felles fortid på samme måte som hanseatene på Bryggen. Den personen som var branndirektør på Kontoret kom heller ikke utenfra. Han hadde lang erfaring gjennom å ha klatret i gradene før han fikk kommandoen over og skulle mobilisere brannmannskapet når en brann hadde brutt ut.

¹⁷¹ Wiberg 1941, s. 197- 198

¹⁷² Ødegaard 1935, s. 152 og s. 170

branndirektør fikk lønn for sitt arbeid som branndirektør, men det er grunn til å tro at han fikk det. Borgerkorpset hadde hatt egen branndirektør fra 1686, og helt siden 1694 hadde han årlig fått utbetalt 300 riksdaler.¹⁷⁴ Dette beløpet varierte siden fra den ene branndirektøren til den andre. For i 1713 mottok en annen branndirektør kun 250 riksdaler i året. I tillegg ble det krevet at med denne lønnen skulle sørge for vedlikeholdet av brannredskapene. I 1715 ble derfor 50% av lønnen brukt på vedlikehold.¹⁷⁵ Da satt branndirektøren igjen med omlag halvparten av årslønnen på 300 riksdaler til sekretæren på Bryggen, Hoeltich.¹⁷⁶ Kontorets felleskasse kan derfor også ha påskjønnnet sin egen branndirektør.

Katalognummer 781 inneholder blant annet to branndirektørinstruksjoner. Den første instruksjonen er datert 18.november 1716, og branndirektørens navn var Matthias Petsch. Han ble ferdig uteksaminert gesell 24.januar 1711,¹⁷⁷ og var handelsforvalter i Solegården da han ble valgt av EEK i 1716.¹⁷⁸ Geselltestemonier etter endt geselleksamen, var bevis for at innehaveren hadde rett og kunnskap nok til å bli handelsforvalter eller egenhandler.¹⁷⁹ Den neste instruksjonen fra 1723 gjelder for Nicolaus Ficke, som tok geselleksamen 10.august 1712.¹⁸⁰ Da han ble valgt ut som den nye branndirektøren var han handelsforvalter i Bredsgården.¹⁸¹ De to branndirektør instruksjonene inneholder mange fellestrekk, med beskrivelse av slangesprøyten, regler om vedlikehold av sprøyten, og andre plikter embetet medfører. Likevel er det tydelig at instruksjonen har blitt skjerpet og er mer presis i sine bestemmelser overfor etterfølgeren til Matthias Petsch.

I en situasjon der flere personer har blitt tildelt myndighet over et brannvesen, kunne

¹⁷⁴ Ødegaard 1935, s. 154

¹⁷⁵ Ødegaard 1935, s. 154 og s. 159

¹⁷⁶ Bruns 1939, s. 95

¹⁷⁷ Bgf 695, 24. januar 1711

¹⁷⁸ Wiberg 1945, s. 51

¹⁷⁹ Wiberg 1945, s. 116

¹⁸⁰ Bgf 695, 10. august 1712

¹⁸¹ Wiberg 1945, s. 53

det lett oppstå uenighet om hvilken strategi som skal følges. Det ville få katastrofale følger ved at brannmannskapet ikke fikk satt i gang med arbeidet sitt så tidlig som mulig, men måtte vente på ordre fra sine overordnede. Instruksene kan fortelle mye om hva slags rutiner og lederskap Bryggen hadde til disposisjon under en brann. Og ikke minst kan de fortelle hvor grundig, disiplinert og velorganisert brannvesenet var. Lederskapet i enhver organisasjon er avgjørende for hvor effektivt resten av mannskapet kan bli. Og effektivitet er i forbindelse med brannslukking er spesielt viktig jo mer primitiv brannredskapen til rådighet er. For å hindre at en brann fikk så stor spredning at man med tungvinte brannslukkingsapparater mistet kontrollen, var det uhyre viktig å komme raskt til brannstedet. Når tiden var knapp måtte man ha et tydelig lederskap, slik at ingen var i tvil om hvem som hadde kommandoen og hvilke arbeidsoppgaver de var pålagt og måtte følge.

** Brannredskap tilgjengelig for branndirektøren*

De første punktene i instruksene for både Matthias Petsch og Nicolaus Ficker dreier seg om å beskrive hva slags deler slangesprøyten bestod av. Her er de to instruksene nærmest identiske. Under det foregående kapittelet om brannredskap har jeg benyttet meg av de to instruksene for å beskrive brannsprøyten, som var det viktigste og mest avanserte brannredskapet de hadde tilgjengelig på Bryggen. I tillegg til brannsprøyten, fikk branndirektøren også annet materiell til disposisjon i 1723. Instruksen til Nicolaus Ficker inneholder også to punkter om at han har blitt tildelt 25 vann- bølter og fire nye brannhakker. Vannbøttene skulle være merket "Kontorske", antagelig slik at de ikke kunne bli forvekslet med brannbølter som tilhørte de andre stuen på Bryggen eller noen av de andre bryggegårdene.

Matthias Petsch fikk beskjed om i sin instruks at brannsprøyten med alt tilbehør måtte bringes til og oppbevares på et bestemt sted som EEK hadde bestemt. Der skulle den passes på, og begge branndirektørene hadde også ansvaret for at den ikke ble påført skade ved testing og bruk eller på veien til og fra oppbevaringsstedet. Neste branndirektør, Nicolaus Ficker, fikk beskjed om at brannsprøyten skulle oppbevares på et nærmere spesifisert sted. Fra da av skulle brannsprøyten befinne seg i et eget beskyttelseshus under Kjøpmannstuen. Kjøpmannstuen var et hus der første etasje inneholdt en vinkjeller, et rom for slangesprøyten og vaktrom for nattevakten. I annen

etasje var det møtelokaler for EEK samt residens til sekretæren og hans tjener.¹⁸²

** Øvelser med brannsprøyten*

I 1716 skulle branndirektøren inspisere og teste sprøyten slik at han var helt inneforstått med hvordan den fungerte og hvordan den skulle behandles. Begge instruksene, både fra 1716 og 1723, poengterer at det var spesielt viktig at han visste om at slangesprøyten virket både foran og i midten. Den kunne også brukes med to vann, og den kunne skrues fra hverandre slik at den kunne gjøres kort eller lang etter behov. Instruksene forteller også om en messingskrue oppå et lokk på midten av brannsprøyten. Jeg antar at det refereres til selve pumpekassen. Der var det visstnok muligheter til å sette på enda en brannslange, hvis man skrudde av messingskruen og tok vekk lokket den holdt på plass. Det er hva det refereres til når det er snakk om at slangesprøyten virker både foran og i midten. På den måten kunne man slukke med to brannslanger, men dette var ikke å anbefale dersom man var langt unna brannstedet. Da ville vanntrykket fra slangen bli for svakt, i følge instruksene fra 1723. At slangen kunne brukes med to vann kan tyde på at den kunne pumpe opp vann fra sjøen samtidig som den pumpet opp vann fra det medbrakte vannkaret eller vanntønnen ved siden av sprøyten. Men det kan også ha vært beskrivelse av hvordan vann fra sjøen først ble pumpet opp i karet eller tønnen ved sprøyta, før det så ble pumpet videre inn i pumpekassen.

Den første instruks fra 1716 sier ingenting om hvor ofte brannsprøyten skulle testes. Den andre instruks fra 1723 krever at brannsprøyten skal testes minst en gang i året, og det skulle skje i begynnelsen av handelssesongen. Da skulle branndirektøren ha gitt beskjed om testingen på forhånd til EEK.

** Brann- Guds straff*

Noe som går igjen i alle dokumenter vedrørende brann i første halvdel av 1700-tallet, er religiøse fraser. Hver gang man brukte ord som "dersom det skulle oppstå brann", avsluttes ikke setningen før man har fått med: "- som den allmechtige Gud vil vende vekk fra oss og beskytte oss mot,(...)" Å ikke nevne en slik formel hver gang man

¹⁸² Bruns 1939, s. 27

nevnte at en brann kunne oppstå, ser ut til å bringe ulykke og føre til at en brann dermed snart oppstod. Presten i Maria kirken, Jacoby Oldenburg, mente at brannen i 1702 hadde oppstått som en straff fra Gud for det syndige livet som ble ført på Bryggen.¹⁸³ Her tenkte han nok mest på kontakten med de prostituerte kvinnene i byen. Disiplineringsiltak i 1739 ønsket å få slutt på omgangen som mennene på Bryggen hadde med de såkalte "liederliche frauen Zimmers" i spill- og dansehus.¹⁸⁴ Kirken var en ivrig forfekter av en streng offentlig seksualmoral på denne tiden.¹⁸⁵ Troen på at brann kunne komme som en straff fra Gud, gjorde det naturlig å nevne Gud midt inne i en branninstruks.

** Varsling av brann og lederskap under brann*

Hvis det oppstod en brann, var det viktig at branndirektøren selv varslet hele Kontoret, både egenhandlere og kontorske. Fremgangsmåten for å varsle brann er forskjellig beskrevet i de to instruksene. I den første instruksjonen for Matthias Petsch, blir det ikke beskrevet en bestemt fremgangsmåte for å varsle om brann. Det står bare at han skulle varsle samtlige som oppholdt seg på Bryggen, og deretter straks forberede og ta i bruk sprøytslangen. Den skulle føres til det sted der brannen hadde overtaket, og branndirektøren skulle selv kommandere og lede slukningen til brannen er helt overstått. Syv år senere blir dette punktet nærmere spesifisert. Nicolaus Ficker får konkret beskjed om hvordan han skulle varsle hele Kontoret ved brann. Det måtte skje ved at han slo på tromme mens han gikk rundt hele Kontoret. Deretter skulle han straks befinne seg på Kjøpmannshuset hvor han skulle vente på at flere dukker opp, og ha med seg nøkkelen til sprøytehuset. At han skulle kommandere og lede branntlukningen der brannen har overtaket, til branntlukningen er helt overstått, blir ikke nevnt i branninstruksjonen fra 1723. Dette blir derfor kanskje tatt som en selvfølge, og man anså det ikke så viktig å nevne det i denne instruksjonen. Det ser ut til å være mer viktig å sørge for at branndirektøren vet nøyaktig hvordan han skal gå frem for å varsle om brann, og at han må sørge for å ha med seg nøkkelen til branntsprøytehuset.

¹⁸³ Bgf. 780, 30. mai 1702

¹⁸⁴ Bgf. 787, 20. oktober 1739

¹⁸⁵ Fossen 1979, s. 337

** Vedlikehold av brannsprøyten.*

I begge instruksjoner står det oppskrifter på blandinger som skal smøres på brannslangen når den ikke var i bruk. Ut fra oppskriftene å dømme er det sannsynlig at det dreide seg om en lærslange i begge tilfeller. På 1700-tallet var det vanlig med brannslanger som var sydd sammen av lange lærstrimler.¹⁸⁶ Lærslanger hadde en tendens til å lekke vann, derfor var det viktig å behandle slangen med bløtgjørende stoffer. Dessuten var læret i slangen svært kostbart, noe som resulterte i at man måtte legge mye arbeid i vedlikeholdet. Først på begynnelsen av 1800-tallet ble det vanlig å klinke sammen lærslangene slik at de da ble sterkere og ikke ville lekke fullt så mye vann som en sammensydd slange.

Det fantes veldig mange oppskrifter for ulike slangesmørelser på denne tiden, og det er ikke rart at oppskriftene i instruksene fra 1716 og 1723 er så forskjellige. Den første smøringsoppskriften bestod av sauetailg, voks og terpentin, og instruksjonen presiserer at det for all del ikke må brukes tran eller olje til dette. Jeg antar at grunnen var at de anså det som lett brennbart stoff, som kunne sette fyr på brannslangen når man var nære brannstedet. Derfor er det litt merkelig å lese at i instruksjonen fra 1723 skulle oppskriften bestå av tran, talg, tjære og salt. Både tjære og tran er svært brennbare stoffer, og det visste folk om på denne tiden. Å tjærebrede hus ble forbudt lenge før storbrannen i 1702 på grunn av den store brannfaren forbundet med det.¹⁸⁷ Tran og talg må derfor ha vært så effektive smøremidler at man valgte likevel å ta den risikoen det innebar. En brannslange av lær ville antagelig bli så fuktig i bruk at den derfor ikke så lett kunne ta fyr, uansett hva man hadde smurt den inn med på forhånd.

Når brannslangen ble brukt eller testet, skulle den etterpå henges til tørk i sola, slik at alt vannet kunne renne ut. Instruksjonen fra 1716 legger til at dersom det var regn eller overskyet vær, skulle den henges på et annet egnet sted. Først når slangen var helt tørr kunne den smøres inn med den foreskrevne smøringsoppskrift. Ingrediensene i oppskriften skulle smeltes sammen i en kjele før blandingen kunne gnis inn i lærslangen. Den første instruksjonen krever at slangen skulle smøres inn minst en gang i året. Den andre instruksjonen stiller ikke krav til hvor mange ganger den skulle smøres

¹⁸⁶ Ødegaard 1935, s. 30-31

¹⁸⁷ Fossen 1979, s.481

inn, i stedet krever instruksen at slangen til enhver tid skulle være i en slik stand at den på EEKs befaling straks kunne tas ut og brukes. Branndirektøren måtte kontrollere brannsprøyten med jevne mellomrom. Om det skulle vise seg at brannsprøyten på noen måte var skadet, skulle den repareres med en gang, uten utsettelse. Etter at slangen hadde blitt smurt skulle den skrus på pumpekassen, og slangen skulle legges rundt kassen i god orden. Pumpekassen på brannsprøyta måtte også smøres, og den første instruksens sier at den kun skulle smøres inn med talg. Den andre instruksens sier at man skulle smøre inn pumpekassen med en blanding av talg og noe tran.

** Autoritet og edrueighet*

Forøvrig måtte en leder ha autoritet blant sine underordnede. For at Bryggens branndirektør skulle ha autoritet og nyte respekt blant sine underordnede, var det nok viktig å la ham bli valgt av toppen i organisasjonen, nemlig EEK. Branndirektøren var i sin instruks forpliktet til å oppføre seg på en slik måte at han kunne forlange ære og berømmelse. Begge instruksene har også egne bestemmelser i forhold til direktøren og hans inntak av alkohol.

Matthias Petsch måtte kanskje ha vært litt for ofte beruset, for den neste branndirektørens instruks blir innskjerpet kraftig når det gjelder bruk av alkohol. Fra å skulle "unngå den overdrevne fyll" i 1716, til syv år senere å "fremfor alt annet holde seg edru".

** Tilstedeværelse*

I samme punkt som behandler branndirektørens alkoholinntak, nevnes også en annen viktig bestemmelse. Han måtte sørge for å være tilstede på Kontoret så mye som mulig. Dersom han oppholdt seg en natt utenfor Kontoret eller utenfor byen, måtte han ha gitt beskjed om det til EEK. Hvis han var nødt til å foreta sine forretninger utenfor gården, om natten eller utenfor Kontoret, skulle han ha gitt sine folk beskjed om det, slik at de i nødsfall kunne finne ham. Hva som menes med "hans folk" er ikke lett å vite, men jeg vil anta at det dreier seg om hans gesell i den stua han er handelsforvalter, eller en annen handelsforvalter i samme gård som han tilhører. Så konklusjonen må bli at begge branndirektørene måtte befinne seg lett tilgjengelig på Kontoret i tilfelle brann. Og dersom de ikke var det, måtte de ha gitt beskjed om hvor

de oppholdt seg til både EEK og naboer i gården de tilhørte eller deres egne geseller.

Instruksen fra 1723 har en ekstra bestemmelse på slutten av dokumentet, som instruksen fra 1716 ikke har. Bestemmelsen går ut på at når branndirektøren fratrådte sin stilling skulle han lære opp den nyvalgte direktøren. Det skulle skje samtidig som at brannutstyret ble levert til den nye direktøren. Feil og mangler ved utstyret måtte den nye direktøren rapportere om til EEK.

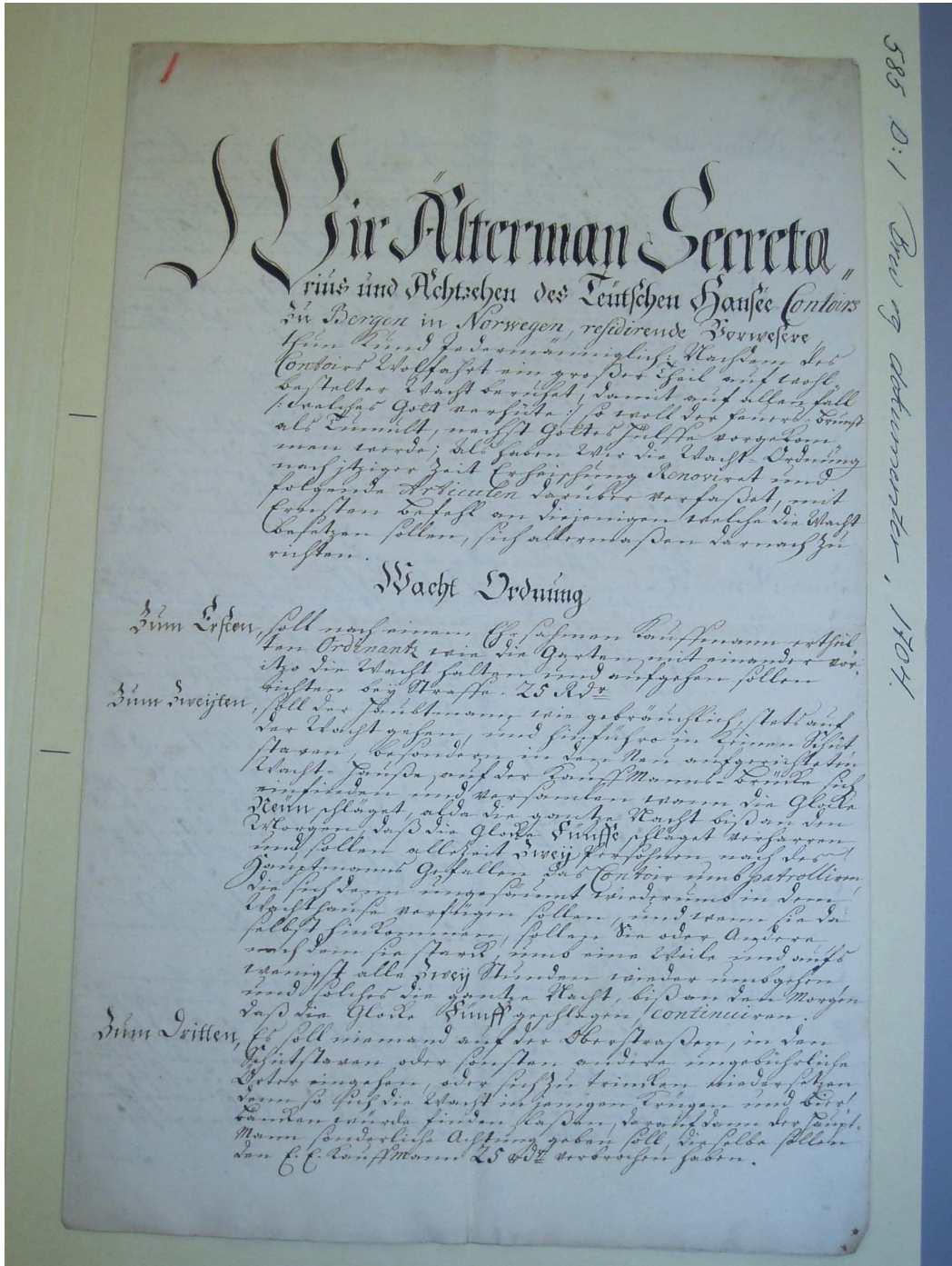
Å studere de to branndirektørinstruksene er interessant i seg selv for å forstå hva slags arbeidsoppgaver en branndirektør hadde og for å se hvilke tiltak som ble gjort for å skape større grad av brannsikkerhet. Han skulle jo dirigere brannmannskapet, være et forbilde for sitt mannskap ved sin egen oppførsel, og han skulle sørge for at brannutstyret til enhver tid var i god stand. på den annen side er selve sammenligningen en måte å vise at det var progresjon i brannvernarbeidet. Retningslinjene som ledelsen i brannvesenet skulle følge ble stadig bearbeidet. Nye bestemmelser ble lagt til, og gamle bestemmelser ble strammet opp. Det var tydeligvis alltid rom for forbedringer. Instruksene viser også hvilken orden og disiplin som lederen for brannvesenet måtte forholde seg til.

Kapittel 5: Mannskapet

Drengene på Kontoret visste at de kunne "klatre i gradene" for så å tilslutt ende opp som medlem av kjøpmennene, og kanskje sågar bli eier av en stue og å dra tilbake til hansabyene eller få seg borgerskap og drive stua som eier i Bergen. Det gjaldt derfor å oppføre seg godt, fordi man ellers ikke ville kunne oppnå en bedre tilværelse.

Å gå vaktrunder på Bryggen i all slags vær, må ha vært en plikt som ble utført fordi man var nødt, ikke fordi man hadde lyst til å gjøre det. Det gjaldt å holde ut og gjøre sin plikt slik at man kunne ha gode sjanser til å bli oppgradert til å bli handelsforvalter for en ledig stue på Bryggen, når man etter en stund leverte inn sin søknad om dette til ledelsen på Kontoret. I den siste tiden til Det hanseatiske kontoret ser ut til å ha vært gesellenes oppgave å gå vakt på Bryggen. Under Det norske kontorets tid var dette en oppgave som var pålagt både geseller og drenger. Da skulle en gesell og åtte drenger stille på vakt hver natt, og dette gikk på omgang blant gesellene og drengene på Bryggen.¹⁸⁸

¹⁸⁸ Wiberg 1945, s. 102

Vaktordningen av 1704

Bergen Byarkiv har en vaktordning på tre sider som ble skrevet 24. desember i 1704 av sekretær Christian Wilhelm Hoeltich. Denne vaktordningen inneholder 13 punkter med regler for hvordan vaktmannskapet på Bryggen skal oppføre seg. Dokumentet starter med å fortelle at det er oldermenn, sekretær og achteiner ved Kontoret som står bak ordningen. Deretter følger en forklaring på hvorfor dette ble skrevet. Forklaringen går ut på at det er nødvendig å "renovere" og tilføye ytterligere punkter til gjeldende vaktordning, fordi man ved Guds hjelp ønsker å beskytte seg mot en eventuell ny

brann. Kontorets vakt var derfor avhengig av en ryddig og god vaktordning for å lykkes med dette oppdraget. Av denne forklaringen går det klart frem at det satses på en god vaktordning for å beskytte seg mot neste brann. Dette var det første branntiltaket som ble gjort på Bryggen etter storbrannen i 1702.

Vaktordning var ikke noe nytt påfunn etter 1702-brannen. Det går tydelig frem av dokumentet at man har hatt tilsvarende vaktordning også før brannen fant sted. Akkurat hva som skiller denne nye fra tidligere vaktordninger er vanskelig å si, i og med at tidligere vaktordninger antagelig ikke eksisterer lenger. Det er nok likevel grunn til å anta at den store brannen gjorde det nødvendig å skjerpe inn på rutinene. Etter nesten hver bestemmelse som vaktordningen nevner, følger ulike straffemetoder for de som ikke ville adlyde dem. Som oftest er straffen oppgitt i pengebøter fra fem til tjuéfem riksdaler. Bøtene skulle gå til EEK, "Ein Ehremer Kaufmann", -det vil si Kontorets felleskasse. Av og til står det ikke spesifikt hva straffen går ut på, bare at overtrederen måtte forklare seg overfor en tjener av EEK.

Dersom noen geseller eller andre som hørte til på Bryggen hadde vært på Bryggen eller i Øvregaten, og enten nektet å adlyde ordre eller forårsaket bråk, skulle vaktmannskapet arrestere vedkommende. Hvis den eller de det gjaldt ikke kunne betale for seg, eller fikk noen andre til å betale boten, skulle vedkommende tilbringe natten i vakthuset sammen med den vakthavende på stedet.

Andre ganger skulle straffen bestemmes ved rettergang på Det hanseatiske kontoret. Dette var for eksempel tilfelle om en gesell ble tatt i å være full på vakt. Punkt seks forbyr de vakthavende å hente tobakk eller øl mens de er på vakt, eller å røyke i tjenesten. Men dersom vakthavende i nødstilfelle trengte drikke mens han var på vakt, måtte han først gi hovedmannen (den overordnede vaktmannen) beskjed om det. Så kunne han gå til sin husbonde (egenhandler eller handelsforvalter) og få det han trengte av drikke. Om noen gikk fra sin vaktjeneste uten å spørre om lov først, måtte vedkommende betale fem riksdaler til EEK og ti riksdaler til hovedmannen for å unngå at saken ble anmeldt.

Punkt syv går ut på at det er forbudt å ha med seg vakthunder på vakt. Straffen for det

skulle være vilkårlig. Det niende punktet påbød alle og enhver å adlyde hovedmannens ordre, ikke lage bråk og ikke motarbeide ham på noen måter. Straff for å ikke slutte å bråke når hovedmannen hadde bedt om det var ti riksdaler. Det tiende punktet gikk ut på at det var ulovelig å stikke fra vaktrundene før man var ferdig. Man skulle være med å gå vaktrunder hele natten til klokken fem neste morgen. Hvis ikke ventet en vilkårlig straff fra EEK. Samme straff gjaldt hvis ikke punkt elleve ble fulgt. Det punktet påbød enhver handelsforvalter å forsørge sin gesell med bra og riktig type våpen.

Den alvorligste av alle forbrytelser var å nekte å underkaste seg disse artiklene, være ulydig og vise motstand mot EEK, eller fornærme enten sin handelsforvalter eller vakten. Dette skulle anmeldes til EEK, og ville medføre at vedkommende skulle bli bortvist fra Bryggen.

Det trettende og siste punktet gikk ut på å gi belønninger til dem som gjorde en innsats under en eventuell brann. Den som meldte ifra om en brann skulle få seks riksdaler. De av gesellene på vakt eller drenger som brakte den første tønne med vann til brannstedet, skulle få seks riksdaler. For den andre tønne skulle det utbetales fire riksdaler og for den tredje anbrakte vanntønne skulle belønningen være to riksdaler.

Disiplinerings tiltak i 1734

I katalognummer 787 er det en liste på ti punkter om tiltak innen disiplinering av geseller og drenger på kontoret.¹⁸⁹ Dette ser ut til å være den nye og reviderte utgaven av de gamle hanseatiske gårdslover, som nå skulle gjelde både for stuene til egenhandlerne og de kontorske. Tidligere hadde også hver gård hatt sin egen rett, selv om det ikke var store forskjeller på dem.¹⁹⁰ Loven av 21. april 1734 hjalp Kontoret over en vanskelig tid i en overgangsfase fra det hanseatiske til det norske Kontoret.¹⁹¹ I boka *Hanseaterne og Bergen* blir innholdet i 1734-loven bare kort omtalt.¹⁹² I følge

¹⁸⁹ Bgf 787, 21. april 1734

¹⁹⁰ Wiberg 1941, s.224

¹⁹¹ Wiberg 1941, s. 227

¹⁹² Wiberg 1941, 224 og 225

Wiberg var det sekretær Carbiner i samarbeid med egenhandleren Bollmann som utarbeidet denne loven. Av de ti punktene på lista er det tre som dreier seg om brannvern, og to av dem forteller også om sanksjoner overfor drenger og geseller ved brudd på bestemmelsene.

Punkt seks presiserer at gesellene må ta sin oppdragende rolle overfor drengene på alvor. Drenger som bryter med skikk og bruk på Kontoret skal i første rekke straffes fysisk med slag. Dersom det skjer flere ganger skal det anbefales en annen vilkårlig straff. Punktet utdyper hva slags forhold som skal straffes: Det dreier seg om ulydighet og motvillighet i forhold til det arbeidet de er satt til å utføre, at de ikke møter opp i kirken til rett tid eller i det hele tatt vegrer seg for å møte opp i kirken, at de er uforsiktede i omgang med ild og lys, og at de ellers gir uttrykk for motvilje når de blir irettesatt av gesellene. Likevel skal ikke gesellene tyrannisere drengene og straffe dem uten begrunnelse, men tukte og slå dem på en fornuftig og rettfærdig måte.¹⁹³

Punkt syv går ut på å skjerpe kontroll og inspeksjon av ildhus og brannredskaper i gårdene. Dette skulle skje hver høst av den dertil, av EEK, utnevnte handelsforvalter sammen med den tyske murmester. Tidligere hadde det vært slik at mye av brannredskaper enten manglet eller var ubruklige. I tillegg hadde enkelte lånt og samlet sammen brannredskap fra andre naboer så lenge inspeksjonen varte. Noen hadde heller ikke vært tilstede under inspeksjonen eller nektet å åpne opp sine stuer for inspeksjon. Fra nå av skulle håndsprøyter, vannbøtter, brannseil og lanternene anskaffes i tide til inspeksjonen fant sted. Det som var ødelagt måtte repareres og stuene måtte i fremtiden velvillig åpnes for inspeksjon.

Punkt åtte retter seg mot den kontorske vakt, som det sies har vært preget av flere uregelmessigheter. Det dreier seg om at vakthavende geseller enten helt har forsømt sin tjeneste eller at de ikke har fulgt vaktordningens fastsatte tider og møtt opp for sent til tjeneste eller forlatt sin vaktpost tidligere enn de skulle. I tillegg har det blitt

¹⁹³ Bgf 787, 21. april 1734

begått andre straffbare gjerninger på vakt.¹⁹⁴ Prinsipalen og handelsforvalteren til den enkelte gesell oppfordres her til å følge opp slike brudd på vaktordningen ved å kreve inn pengestraffen overfor gesellen. Dette gjaldt både brudd på brannsikkerhetsbestemmelser og ulydighet forøvrig.

Denne listen er både en normativ og deskriptiv kilde siden den både forteller om hvordan situasjonen er på Kontoret, samtidig som den også sier hvordan situasjonen burde være. Den viser til tidligere vedtekter og bestemmelser eller til vanlig skikk og bruk ved Kontoret. I tillegg gis det klare retningslinjer for at brudd på slike regler skal føre til bestemte typer straffereaksjoner. Hensikten med å gjenta gamle vedtekter og sedvane ved Kontoret, ser ut til å være en måte å gjenskape kontroll og orden. Det måtte tydeligvis sterke tiltak til for å nå målet om bedre samarbeid mellom borgere på Kontoret og de kontorske selv. Uten et godt samarbeid og felles kjøreregler ville det bli umulig å drive et effektivt brannvesen.

Først i 1734 var viljen til å skape et bedre samarbeid mellom borgerne og de kontorske i stor grad tilstede hos ledelsen i de to leirene. Men den vanskelige tiden som Kontoret da var inne i, er et godt eksempel på at teori og praksis ikke er samme sak. *Det kontorske program av 1739* er datert 4. april og er i følge Wiberg også satt opp av sekretær Carbiner og egenhandler Bollmann.¹⁹⁵ I *Hanseaterne og Bergen* tar Wiberg kun for seg de handelsmessige avtalene mellom hanseatene og egenhandlerne i dette programmet. Forfatteren nevner at det også ble lagt vekt på disiplineringstiltak i dette programmet, men at det først og fremst ble gjort gjennom å opprettholde den felles gårdsretten av 1734.¹⁹⁶ En ukultur hadde over lengre tid fått lov til å utvikle seg på Kontoret og det ville ta tid å snu den utviklingen. Mye tyder likevel på at de lyktes med å oppnå et bedre samarbeid. I følge Christian Koren Wiberg var det en helt annen situasjon på Kontoret i 1750. Da var det kun syv kontorske handelsforvaltere og sekretær Winckelmann med achteiner igjen,¹⁹⁷ men de gikk godt sammen med egenhandlerne. Sekretæren omtalte egenhandleren som "gute Freunde" når han

¹⁹⁴ Bgf 787, 21. april 1734

¹⁹⁵ Wiberg 1941, s. 229

¹⁹⁶ Wiberg 1941, s. 228

¹⁹⁷ Wiberg 1939, s.15

skriftlig henvendte seg til dem, den vanlige formelle tittelen i et brev på 1700- tallet ville vært "wohlfürnehme Herren". Begge parter hadde innsett viktigheten av et godt samarbeid, ikke minst når det gjaldt opprettholdelsen av Kontorets vakt og brannvesen.¹⁹⁸

Deskriptive eksempler på hvilken maktstruktur og disiplin som var ønsket på Det hanseatiske kontoret, kan man finne i dokumenter fra katalognummer 785 og 787. Her er det mange hundre sider med korrespondanse mellom Kontoret i Bergen og bergensfarerne fra de tre hansabyene. Brudd reglene i vaktordningen er det som går igjen. Dette tas så alvorlig at det er ikke tilstrekkelig å behandle hver sak om enkeltpersoner kun internt på Bryggen. Bergensfarerne i hansabyene holdes løpende orientert om ethvert avvik fra brannvernsbestemmelsene. Når man ser den store mengden av slike dokumenter som handler om uro og dårlig disiplin på Kontoret, kan man først få det inntrykk at Bryggen hadde alt annet enn kontroll på situasjonen. Det kan se ut som at brannvesenet ikke fungerer som det skulle, og at det var kaos som hersket stort sett hele tiden. Men slike kilder kan også tolkes som et uttrykk på at nettopp det motsatte er tilfelle. De kan være bevis på hvor alvorlig Kontoret så på nettopp brudd på brannvernbestemmelser, og hvor viktig de synes det var å ha et godt disiplinert og organisert brannvesen. Sett i lys av den spente situasjonen mellom de kontorske og egenhandlerne på Bryggen, viser kildene hvor velorganisert brannvesen som fantes. At Kontoret var i stand til å gå så hardt til verks på enkelthendelser og forseelser innen vaktholdet, er bevis nok i seg selv på at de hadde kontroll på situasjonen og kunne gripe aktivt inn når noe var galt. Disse sakene kan vise at regelverket stort sett ble fulgt, og at vedtektene om disiplin og brannvern ble tatt på alvor.

¹⁹⁸ Wiberg 1941, s. 232

Kapittel 6: Motivasjon gjennom sosial mobilitet

I følge visestatholder Gabel hadde Kontoret en høy stjerne hos folk flest i begynnelsen av det 18. århundre. Han kunne rapportere om at folk håpet på Kontoret ikke skulle gå med i den store 1702-brannen, derimot hadde de ikke noe medlidenhet for de borgerne som konkurrerte med Kontoret, og ville ha det bort : "(...) ak kunde kontoret blive reddet saa kunde vi vente hjælp, det har altid hjulpet os paa fode igjen, vi haabe det gjør saa endnu om det maa vedblive for de forbandede folk, som vil have det bort."¹⁹⁹

Jeg har allerede nevnt at det var et hat mellom de rike og de fattige i byen, noe som kom sterkt til uttrykk under brannen. De ville ikke slukke brann hos de rike, men prøvde isteden å redde sine egne eiendeler eller stjele det de kunne få med seg i kaoset som oppstod.²⁰⁰

"(...) naar ilden kom til nogen av magistratens eller de rige borgeres hus, som er av magistratens favoriter, saa robte den fattige borgerskab av glæde, at Gud straffer deres uretfærdighed og at de undertrykte dem og at de haabtes herefter at være lige gode og at de fik herefter at tænke paa deres egen frelse og ikke videre de fattige at ruinere"²⁰¹

Det kan jo diskuteres hvem det er Gabel mener, når han omtaler de fattige. Det kunne jo dreie seg om innbyggere i byen uten borgerskap, eller det kunne være småborgere som bestod av lavere grupperinger innen borgerskapet. Blant borgerne var det stor forskjell på de rike kjøpmennene og for eksempel de fattige håndverkerne.²⁰² Ut fra sitatet ovenfor å dømme, ser det i alle fall ut som at Kontoret brydde seg mer om fattige enn det resten av det øvre borgerskapet i byen gjorde. En av grunnene til det var nok at Kontoret drev sitt eget fattighus som het St. Katharina.²⁰³ Det er først i 1748 at byen får en egen fattigskatt, som skulle betales av byens innbyggere etter

¹⁹⁹ Ødegaard 1928, s. 66

²⁰⁰ Ødegaard 1935, s. 155

²⁰¹ Ødegaard 1928, s.65

²⁰² Dyrvik 1991, s. 120

²⁰³ Fossen 1979, s. 784- 785

evne. Tidligere hadde hjelp til de fattige vært basert på frivillige gaver. Kontoret slapp å betale denne skatten siden de allerede drev sitt eget fattighus.²⁰⁴

Bergen var en by der innbyggerne var splittet i to leire som stod steilt mot hverandre. På den ene siden var de privilegerte borgerne og på den andre siden var småborgerne og de fattige. Manglende muligheter til sosialt opprykk for småborgere og fattige kan ha vært en viktig faktor som gjorde det vanskelig for byen å samarbeide om å slukke 1702-brannen. Situasjonen var en helt annen på Kontoret der det var mulig å klatre seg helt til topps i organisasjonen. Hvilken rolle spilte denne forskjellen for hvor effektive Bergen brannvesen og Kontorets brannvesen var på brannslukking? Jeg vil i det følgende sammenligne mulighetene for sosial mobilitet på Kontoret og i byen forøvrig, som en mulig motivasjonsfaktor hos de to brannmannskapene.

Karrieremuligheter på Kontoret

På Bryggen eksisterte et eget samfunn med egne lover og regler, til og med hadde Kontoret egen jurisdiksjon. Dette samfunnet skilte seg på mange måter fra byen forøvrig. Ikke bare ble det snakket tysk her isteden for norsk, det var også et samfunn med bare menn. På en måte kan man sammenligne det å komme til Bryggen som unggutt fra hansabyene, med det å bli vervet til militæret for første gang. Man må lære seg å adlyde ordre og underkaste seg de regler og tradisjoner som dette samfunnet besitter. På Kontoret startet man opp som dreng og så kunne man derfra klatre opp i hierarkiet. Etter å ha vært stuedreng kunne man bli skutedreng, deretter gesell, handelsforvalter og tilslutt prinsipal. Uten å nevne alle gradene i militæret, fra menig til korporal og så videre, er det en viss likhet å spore.

Her stopper ikke likhetstrekkene, for det å bli godtatt i militæret har ofte medført at yngre soldater må gjennomgå visse fysiske og psykiske ritualer eller prøvelser, for å bevise mot og tapperhet overfor de andre mer erfarne soldatene. Det samme trekket finner man på Bryggen, der de nye drengene var nødt til å gjennomgå minst tre spill.²⁰⁵ Spillene bestod av fysiske og psykiske tester, men det er uenighet omkring

²⁰⁴ Fossen 1979, s. 784

²⁰⁵ Trebbi 1997, s. 46

grunnen til at slike leker fant sted. Enkelte historikere vil peke på at Kontoret ønsket å få spreke gutter fra bondestanden eller middelklassen i sine rekker. Rykter om at slike leker fant sted kunne være med på å skremme andre svakere gutter fra å komme til Kontoret, som ikke ville tåle arbeidet og boforholdene på Bryggen.²⁰⁶

Slike innvielsesritualer har kanskje noe med underkastelse og rangordning i mannsdominerte samfunn å gjøre. Ikke alle kan være leder i et slikt samfunn, der det dreier seg om å “kjenne sin plass” og vente til man har fått nok erfaring og anseelse til å rykke oppover i hierarkiet. Et slikt strengt regulert system med ulike rangordninger er kanskje nødvendig for at noen skal kunne adlyde ordre, og andre ha autoritet nok til å gi ordre. Det positive med et slikt system var at et medlem av en slik organisasjon, tilsynelatende uavhengig av bekjenskaper og økonomiske midler, var i stand til å opparbeide seg nok erfaring, kunnskap og god oppførsel til å klatre oppover på karrierestigen innad i organisasjonen. Et slikt system kunne tilby å klatre et hakk opp også i samfunnsklassene, til å bli borger og medlem av middelklassen.

Embetsstandens privilegier og det eksklusive borgerskapet

Norge var på grunn av unionen med Danmark, preget av at kongens tjenere i landet var danske. Den norske embetsstanden bestod derfor som regel av danskfødte menn i yrker som for eksempel lensmann, stiftamtman, prest, fut og sorenskriver.²⁰⁷ Ellers var det mange tyske embetsmenn i hæren og bergverksetaten. Denne utenlandske rekrutteringen hadde så og si stoppet opp i andre halvdel av 1600-tallet. Grunnen til det var at den importerte arbeidskraften hadde begynt å slå seg ned i Norge, og embetene gikk så i arv innen familien. I det hele tatt var familiebånd, venner og bekjenskaper helt avgjørende for å få opplæring til offentlige kontor- og tjenesteyrker. Kun presteyrket krevde universitetsutdannelse, og fra 1736 måtte rettsfunksjonærer ha juridisk eksamen for å kunne utøve sitt yrke. Embetsstanden ble gjennom inngifte og arv en økonomisk sterk og nokså lukket gruppe på 1700-tallet.²⁰⁸

²⁰⁶ Trebbi 1997, s. 52

²⁰⁷ Dyrvik 1991, s. 155

²⁰⁸ Dyrvik 1991, s. 155

Byene bestod ellers av borgere og arbeidere. Borgerskapet hadde fra 1662 fått enerett på handel og håndverk i Norge, med unntak av Kontoret på Bryggen som hadde sine egne privilegier på handel. For å få lov til å drive handel, håndverk og skipsfart måtte man vise frem et eget borgerbrev.²⁰⁹ Problemet var bare at det ikke var så enkelt å få borgerskap i en by. Det var borgerne selv, organisert i laug, som avgjorde hvem de ville ha med i laugene og som dermed kunne få borgerbrev. Derfor var det i gjennomsnitt på landsbasis kun 50 % av bybefolkningen som tilhørte borgerskapet på midten av 1600-tallet.²¹⁰ Av de som ble tildelt borgerskap på 1600-tallet var det omtrent halvparten som kom fra utlandet, deriblant mange tyskere.²¹¹ Denne strømmen av utlendinger inn i borgerskapet fortsatte fram til begynnelsen av 1800-tallet. Slik sett forble overklassen med borgerskap og embetsstanden utenlandsk, og underklassen uten borgerskap forble norsk.

Kong Fredrik V uttrykte i 1743 sitt ubehag med den store andelen fattige tiggere på gaten i Bergen.²¹² Dette gjør det enda tydeligere hvor stor forskjell det var på fattig og rik. De fattiges forakt overfor borgerne kan ha bakgrunn i en oppfattelse av at borgerskapet kun var opptatt av å sikre seg mest mulig velstand, og ikke brydde seg stort om den fattigdommen de så rundt seg. Sosialhistorikere og historikere strides om hvorvidt det var et klassesamfunn eller et standssamfunn i Norge på 1700-tallet.²¹³ Men det er ingen tvil om at viktige og godt betalte yrker ofte gikk i arv eller ble gitt som følge av bekjenskaper. Utsiktene til å kunne klatre seg oppover på den sosiale rangstigen i samfunnet kan ikke ha vært så store for en person fra fattig familiebakgrunn. Bergen brannvesen på 1700-tallet bestod i teorien av borgervæpninga, som skulle representere de ulike klassene av befolkningen. Realiteten var at de rike borgerne kjøpte seg fri fra vakttenesten, så under brannen i 1702 bestod brannmannskapet av fattige folk, som til eksempel dragere,

²⁰⁹ Dyrvik 1991, s. 120 og 156

²¹⁰ Dyrvik 1991, s. 120

²¹¹ Dyrvik 1991, s. 120

²¹² Fossen 1979, s. 783

²¹³ Danielsen og Hovland 1991, s. 211- 212

tømmerfløtere og løsarbeidere.²¹⁴ Etter brannen var det misnøye med hvordan vaktordningen hadde fungert. Frem til brannen hadde øvrighetspersoner, geistlige og kongelige betjenter vært fritatt for vakt. Det ble skrevet en ny vaktordning for byen i 1705, der også de rike borgerne måtte være med på betale for fastlønnede nattevoktere i form av vakt penger.²¹⁵ Dette forandret likevel ikke på det faktum at brannvernansvaret hvilte på skuldrene til de mindre bemidlede av byens innbyggere.

²¹⁴ Ødegaard 1935, s. 158

²¹⁵ Ødegaard 1935, s. 158

Kapittel 7: Effektiviteten til Det hanseatiske kontorets brannvesen

Sammenligning med Bergen brannvesen på samme tid

Til tross for like enkle redskap tilgjengelig for brannslukking, kan det ha vært måten brannvernet på Bryggen ble organisert på, som gjorde at de utmerket seg i forhold til det borgerlige brannkorpset. Ikke slik sett at de ikke hadde en branndirektør slik som Kontoret, og heller ikke fordi de ikke hadde klare regelverk for vaktordning. Men et av hovedproblemene ved brannkorpset i Bergen, var mangelen på et motivert brannmannskap og et klart lederskap. Flere aktører hadde ansvaret for avgjørende beslutninger under en brann, noe som førte til forvirring hos mannskapet om hvem og hvilke beslutninger de skulle følge. Mannskapet var i stor grad fundert på frivillighetsinnsats, og det trenger ikke å være til hinder for at mannskapet kunne utføre en heltmodig brannslukking. Men på denne tiden kan det ha vært tilfelle, fordi forskjellen på fattig og rik var så stor i byen, og fordi muligheter for sosial mobilitet var noe som var forbeholdt den rike delen av befolkningen. Rekruttering til mange viktige embeter foregikk stort sett bare via bekjentskap og familiebånd. I tillegg ble også utenlandsk arbeidskraft ofte foretrukket ved rekruttering til borgerskapets laug, fremfor nordmenn.

Brannvernet i Bergen og på Bryggen hadde samme tilgang på brannvernutstyr og begge hadde vakthold. Det manglet ikke på brannmannskap hos noen av dem. Vi kan allerede fastslå at preventive brannverntiltak i større grad var innført og representert på Bryggen enn i byen forøvrig. Dette forklarer hvorfor det var færre branner på Bryggen enn på Strandsiden. Og det kan til dels forklare at av alle storbranner i Bergen frem til i dag, så er det bare to stykker som har startet på Bryggen, den ene i 1476 og den andre i 1955.²¹⁶ Det forklarer likevel ikke den kritikken som brannvernet i byen ble møtt med, og det forklarer heller ikke hvorfor innsatsen til Bryggen brannvesen fikk ros for sin innsats under brann på Strandsiden i 1751.²¹⁷ Heller ikke kan preventive branntiltak forklare hvorfor Bryggen har reddet seg fra mange branner som startet i andre deler av byen. Et godt eksempel er brannen i 1756 som startet ved Rådhuset, midt mellom Bryggen og Strandsiden. Hele Strandsiden ble ødelagt, men

²¹⁶ Ødegaard 1935, s. 159

²¹⁷ Ødegaard 1935, s. 163

ikke en eneste gård på Bryggen brant ned.²¹⁸ Kan det ha vært måten Kontoret var organisert på som motiverte ledelsen og brannmannskapet til å yte sitt beste? Kan organisasjonen på Kontoret ha gitt lederskapet i form av branndirektøren på Bryggen større autoritet overfor brannmannskapet? Dette forblir spekulasjoner fra min side, men bevisene er mange for at Bryggen lyktes med sin brannverninnsats. Først og fremst viser det seg gjennom hvor få branner Bryggen har vært utsatt for siden 1476 i forhold til branner på til Strandsiden.²¹⁹

²¹⁸ Ødegaard 1935, s. 163

²¹⁹ Bækken 2002, s. 88-101

observere ildens våde (...)''²²⁰

Sitatet var hentet fra et klagebrev som politimesteren i Bergen hadde sendt inn. Her ble det fortalt at vekten på Kontoret ikke hadde blitt holdt i henhold til vedtektene, at brannvesenets direksjon ikke ble fulgt, og at gatebelysningen ikke ble vedlikeholdt.²²¹ Mye tyder på at hanseatene på denne tiden hadde nesten gitt opp kampen om å få egenhandlerne til å samarbeide med dem om brannvernet på Bryggen. Dette til tross for den felles gårdsretten av 1734 med disiplineringstiltakene. Politimesterens klage førte i alle fall til at egenhandlerne og hanseatene begynte å samarbeide igjen.

Jubel for brannoppvisning på Kontoret i 1766

Det norske kontoret beviste at de hadde tenkt til å følge hanseatenes vedtekter vedrørende brannvern, da deres brannkorps bidro under en brann den 10. august i 1766. De hadde vært så hurtige og dyktige at det ble lagt merke til, og det hadde blitt utdelt premier på ti riksdaler til heltene. I tillegg hadde brannkorpset blitt bedt av stiftbefalingsmannen om å ta en ekstra oppvisning dagen etter.²²² Dette hadde tydeligvis vært til stor irritasjon for branndirektøren i Bergen, som valgte å kritisere brannkorpset på Bryggen i et innlegg i Bergens Adresstidende 22. august. Det kom tydelig frem at han tok det som kritikk av byens eget brannkorps når Bryggens brannkorps ble hyllet.²²³ Det var altså ikke alle som var fornøyd når Bryggens brannkorps stilte opp for å slukke brann i andre deler av byen.

²²⁰ Ødegaard 1935, s. 162

²²¹ Bgf. 788, 6. november 1744

²²² Ødegaard 1935, s. 164

²²³ Ødegaard 1935, s. 164

Kapittel 9: Oppsummering

Det hanseatiske kontoret forsvant gradvis fra og med gjenoppbyggingen av Bryggen i 1702 til den siste sekretæren forlot sin post i 1761.²²⁴ Etter ca. 400 år på Bryggen i Bergen hadde hanseatene etterlatt seg statutter og vedtekter om brannvern. Dermed hadde Det hanseatiske kontoret gjennom sitt regelverk dannet grunnlaget for den fremtidige brannvernberedskapen på Bryggen. At bryggengårdene eksisterer den dag i dag, over 300 år etter at de ble bygget i 1702 er ingen tilfeldighet, men skyldes et godt vakthold av geseller og drenger frem til 1899.

Brannredskapene som var tilgjengelig på 1700-tallet, var svært tungvinte og primitive, sett i forhold til de brannkjøretøyer og brannredskaper vi har i dag. Takket være sprinkelanlegg og hydranter er Bryggen relativt godt sikret i tilfelle brann sammenlignet med hva som var tilfelle på 1700-tallet. Brannsprøyter har langt større trykk og rekkevidde i år 2007 enn det hadde på 1700-tallet. I tillegg var det den gang stort sett bare trebebyggelse i Bergen, noe som gjorde faren var langt større for at flammene fra en brann et annet sted i byen skulle spre seg til Bryggen. Desto viktigere var det å sørge for en forsiktig omgang med lys og ild, samt å sørge for at brannmannskapet var effektive hvis en brann først skulle oppstå. Et klart lederskap med autoritet i form av en branndirektør, kan ha vært et av de viktigste branntiltakene som ble iverksatt etter 1702-brannen.

Vektlegging på god disiplin blant drenger og geseller gjennom straff og belønning og muligheter til å oppnå sosial mobilitet kan også ha spilt en viktig rolle for brannkorpsets innsats på Bryggen. Ved hjelp av tidligere organisasjonsteori er det mulig å se Det hanseatiske kontoret med andre øyne, og forstå bedre hvorfor de kunne lykkes så godt med sine brannverntiltak. Medlemmene var motiverte av mange ulike grunner til å yte sitt beste for fellesskapet. Det at hanseatene bodde langt hjemmefra kan ha virket samlende fordi de følte mer samhørighet med sine egne i et samfunn der innbyggerne snakket et fremmed språk og hadde en litt annen kultur. Profitten fra handelen skulle ikke bli igjen i Norge, men komme eierne i hjemlandet til gode, derfor måtte hanseatene godta å være underlagt ekteskapsforbud så lenge de tilhørte Det hanseatiske kontoret.

Sammenlignet med borgervæpninga som hadde ansvaret for brannvernet ute i byen, er det mye som gjør at Det hanseatiske kontorets organisering skiller seg ut.

Mulighetene for sosial mobilitet i det norske samfunnet på 1700-tallet var dårlige, og motivasjonen var ikke tilstede hos folk som kom fra de lavere samfunnsklasser og ble betalt for å slukke brann for de rike. Det samlende elementet blant bybeboerne manglet, ja man kan nesten snakke om at det motsatte var tilfelle. Hvordan skulle de da klare å samarbeide om å slukke brann? De fattige frydet seg når de rikes hus stod i brann og selv ikke de høyeste pengebeløp kunne få dem til å ville hjelpe til med slukningsarbeidet. Først på 1800-tallet fikk Bergen profesjonelle brannmenn, og byens brannvesen var ikke lenger så avhengig av en god samarbeidsvilje mellom de ulike lag av befolkningen.

Det nye branntiltaket på Bryggen etter 1702-brannen ser ut til å ha dreiet seg om å styrke lederskapet for brannkorpset. Med innsettelsen av branndirektøren i 1716 kan dette ha vært den aller første branndirektøren på Bryggen. Mulige grunner til at Kontoret valgte å satse på et mer tydelig lederskap over brannmannskapet kan ha med splittelsen innad i organisasjonen å gjøre. Hanseatene var tvunget til å samarbeide om brannvern med uavhengige egenhandlere som ikke ønsket å være underlagt Kontorets gamle vedtekter. At det å styrke lederskapet ble prioritert kan også skyldes at det var den eneste delen av brannvernet på Bryggen som ikke allerede var klart definert. Fra tidligere hadde det eksistert vaktordninger, men instruksjer til lederskapet for brannvernet manglet. Vedlikehold av slangesprøyten var en av de viktigste oppgavene til branndirektøren på Bryggen. Bergen fikk sin første branndirektørstilling i 1686.²²⁵ Det kan tenkes at Bryggen kan ha hatt et lederskap over brannkorpset tidligere, som for eksempel en brannmester. Men med konflikten med egenhandlerne var kanskje tiden inne for å forsøke å gi lederskapet større grad av autoritet og status ved å oppnevne branndirektørstillingen.

Et annet viktig branntiltak etter 1702 var den reviderte utgaven av vaktordningen, som ble skrevet i 1704. Der blir det lokket med belønninger i form av penger til de drenger

²²⁴ Bruns 1939, s. 148

²²⁵ Ødegaard 1935, s. 152

og geseller som var raskt ute med å varsle om brann og å slukke den. Slike belønninger var positive sanksjoner som skulle motivere brannmannskapet til å gjøre en god innsats om en brann skulle oppstå. Dette kunne også være et tegn på at ledelsen på Kontoret ikke var helt fornøyd med innsatsen til brannkorpset under 1702-brannen, eller at de fryktet konsekvensene av de disiplinære problemene på Bryggen for samarbeidet og effektiviteten under en eventuelt fremtidig brann.

I løpet av den siste perioden til Det hanseatiske kontoret fra 1702 til 1760, ble den tidligere vaktordningen revidert og branndirektørinstrukser utarbeidet. I tillegg ble det lagt vekt på å bedre samarbeidet mellom egenhandlere og hanseater gjennom den felles gårdsretten i 1734. Vedtekter ble tatt opp til vurdering for å skape forbedringer, og sanksjoner både i positiv og negativ forstand ble satt i verk overfor drenger og geseller. Det er tydelig at behovet for bruk av negative sanksjoner ble større da egenhandlernes stuer var i flertall på Bryggen. Likevel må det ha vist seg å være vanskelig å oppnå et samarbeid før egenhandlerne og hanseatene ble tvunget til det av myndighetene i 1744. Begrunnelsen for innblanding var at opprettholdelse av gamle brannvernbestemmelser var til fordel for både Bryggen og byen forøvrig. På denne måten skulle de hanseatiske vedtektene komme til å overleve på Bryggen selv etter at siste hanseatiske stue forsvant. Hanseatene hadde etterlatt seg et organisert brannvern som ble en modell til etterfølgelse for Det norske kontoret som holdt til på Bryggen fra 1754 til 1899. I denne perioden ble ikke Bryggen utsatt for brann, og det kan skyldes arven fra hanseatenes strenge brannvernstiltak.

Kilder og Litteratur

- Asmussen, G., Simon, U., Wiehmann, O., *Findbücher 9, Archiv der Bergenfahrerkompanie zu Lübeck und des Hansischen Kontors zu Bergen in Norwegen von (1278) bzw. 1314 bis 1853.* Lübeck 2002.
- BHFS = *Bergens Historiske Forenings Skrifter, nr. 49.* Bergen 1943
- Blegen, H.M, Nylehn, B. *Organisasjonsteori.* Trondheim 1974.
- Bruns, Friedrich *Die Sekretäre des Deutschen Kontors zu Bergen.* Bergen 1939.
- Bækken, I., Vihovde, A.B, Nordby, H., *Byen brenner, Om store branner i Bergen.* Bergen 2002.
- Danielsen, Dyrvik, Grønlie, Helle, Hovland *Grunntrekk i norsk historie, fra vikingtid til_ våre dager.* Oslo 1991.
- Ersland, Geir Atle, *Die Hanse- Archive aus Bergen, Sonderdruck aus der Zeitschrift des -Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde, Band 78.* Lübeck 1998.
- Ersland, Geir Atle, *Frå mellomalderallmenning til brannallmenning, I Bergen Byformsenter; Allmenningen, Det urbane fristed.* Bergen 2002.
- Fivelsdal, E. , Bakka, J. F., Nordhaug, O., *Organisasjon og ledelse, struktur, læring og kultur.* Oslo 2004 (4. utgave).
- Fladby, Imsen, Winge, *Norsk Historisk Leksikon.* 2.utgave. Oslo 1981
- Fossen, Anders B. , *Bergen Bys Historie, Bind 2.* Bergen 1979.
- Graßmann, Antjekathrin, *Beständeübersicht des Archivs der Hansestadt Lübeck.*_– 2.opplag. Lübeck 2005.
- Graßmann, Antjekathrin, "*Es fuhr ein Zornfeuer aus vom Herrn...*" *Brände in Bergen im_ Spiegel der Lübecker Archivquellen".* (under trykking) Det Hanseatiske Museums skrifter
- Helle, Knut, *Bergen Bys Historie, Bind 1.* Bergen 1982.
- Lorentzen, B. *Den berømmelige handelsstad Bergen gjennom tidene 1660-1814.* Det Hanseatiske Museums skrifter nr.19. Bergen 1970.
- Mykland, Knut, *Norges Historie.* Bind 7. Cappelens Forlag 1977
- Nielsen, Yngvar, *Vedtægter og Dokumenter fra det hanseatiske Kontor i Bergen og dettes enkelte Gaarde.* Christiania 1892
- Postel, Rainer, *Die Hanse, Lebenswirklichkeit und Mythos, Der Niedergang der Hanse.* 3.opplag. Lübeck 1999

Trebbe, Marco, *Bryggen i Bergen*. Oslo 1997.

Wiberg, Christian Koren, *Gesellstanden og Geseller i Bergen*. Bergen 1945.

Wiberg, Christian Koren, *Hanseaterne og Bergen*. 2. opplag. Bergen 1941.

Wiberg, Christian Koren, *Schøtstuene i Bergen*. Bergen 1939.

Wiberg, Christian Koren, *Det Tyske Kontor i Bergen*. Bergen 1899.

Ødegaard, J., *Bybrandene, Storbrande i norske byer og bymæssige bebyggelser fra de ældste tider til nutiden*. Oslo 1928.

Ødegaard, J., *Brandvernet i Norge, Bidrag til dets historie*. Oslo 1935.

Upublisert materiale:

Byarkivet i Lübeck, bestanddel *Kontor in Bergen, 2.1.9. Brände*, katalognummer 780, 781, 784, 785, 787, 788

Statsarkivet i Bergen, *Chronologisk Register over de Konglige Forordninger og Aabne Breve (...) Del II, fra 1699-1730*. København 1795.

Bergen Byarkiv, *Nordlandshandelarkiver, Den kontorske vaktordning av 1704*
(Handelsorganisasjonsarkiver, Det tyske Kontor)

Birgitta Ramnefalk *Bergen Brannvesen, Administrasjonshistorie*. Katalog til Bergen brannvesens arkiv, Bergen Byarkiv A-1181

Takk!

Først og fremst vil jeg takke min veileder, Geir Atle Ersland, for å ha oppmuntret meg til å skrive en mastergradsoppgave om Bryggen, og for god veiledning underveis i arbeidet. Tiden på byarkivet i Lübeck og arbeidet med kildene var veldig spennende og vil være et minne for resten av livet!

Min far, Knut Kr. Prestrud for gode råd og for innspill om organisasjonsteori.

Direktør ved Det Hanseatiske Museum, Marco Trebbi, for god hjelp med å finne Riktig litteratur til oppgaven.

Ingfrid Bækken ved Byarkivet i Bergen for oppmuntring og god hjelp.

Agnar Jensen ved Bergen Brannhistoriske Stiftelse, for gjestfriheten og bilder av brannredskap på Arna Brannstasjon. Lykke til med arbeidet for å opprette et brannhistorisk museum i Bergen!

Sist men ikke minst ønsker jeg å takke Statsarkivet i Bergen og Byarkivet i Lübeck for all hjelp.